

VOIKO TODISTAJAN MUISTIIN LUOTTAA?

Muistiin liittyvä problematiikka ja sen vaikutus esitutkinnassa annetun todistajanlausunnon luotettavuuteen

Aino Karikoski

4/2018

Tiivistelmä

Tekijä	Tutkinto	
Aino Karikoski	Poliisi (AMK)	
Julkaisun nimi	Julkisuusaste	
Voiko todistajan muistiin luottaa? Muistiin liittyvä problematiikka ja sen vaikutus esitutkinnassa annetun todistajanlausunnon luotettavuuteen	Julkinen	
Ohjaaja	Opinnäytetyön muoto	
Jari Hyyti, psykologia	Kirjallisuuskatsaus	
Tiivistelmä		
<p>Tässä opinnäytetyössä tarkastellaan esitutkintakuulustelussa annetun todistajanlausunnon luotettavuutta muistin näkökulmasta. Tarkemmin käydään läpi muistin toimintaan vaikuttavia sisäisiä ja ulkoisia tekijöitä, niiden sisältämää problematiikkaa ja vaikutusta todistajan muistikuvien muodostumiseen sekä muistin kykyyn käsitellä tietoa. Näkökulma on rajattu aikuisiin silminnäkijätodistajiin, joilla on terve ja toimiva muisti.</p> <p>Toisena näkökulmana työssä keskitytään poliisin toimintaan kuulustelutilanteessa. Esitutkinnassa hankitaan näyttöä rikosprosessin myöhempää vaihetta, oikeudenkäyntiä varten ja todistajan antama lausunto on usein tässä suhteessa merkittävässä asemassa. Tarkoitus on tähän perustuen tarkastella kuulustelutilanteessa syntyvän vuorovaikutuksen ja poliisin toiminnan vaikutusta todistajan muistisuoritukseen.</p> <p>Työn tutkimusmenetelmänä on kirjallisuuskatsaus, joka perustuu uuden teorian luomiseen jo tehdyn tutkimustiedon pohjalta. Todistajanpsykologiaa ja muistin toimintaa on tutkittu empiiristen tutkimusten avulla kattavasti jo aiemmin ja aiemman tutkimustiedon pohjalta on pyrkimys vastata työn tutkimusongelmaan: kuinka muisti kaikessa moninaisuudessaan vaikuttaa todistajanlausunnon luotettavuuteen. Työn aineisto pohjautuu siis kokonaisuudessaan aiheesta olevaan aiempaan tutkimuskirjallisuuteen sekä oikeuskirjallisuuteen.</p> <p>Työn tavoitteena on lisätä erityisesti rikostorjunta ja -tutkinta –sektorilla työskenteleville poliiseille tietoa muistin toiminnan perusluonteesta ja kuinka se voi näkyä todistajanlausunnon luotettavuudessa. Tämän tiedon kautta pyrkimyksenä on tarjota keinoja, joiden avulla kuulustelija voisi kuulustelutilanteessa tukea todistajaa tämän muistisuorituksessa ja saada siten lausunnosta mahdollisimman luotettavan.</p>		
Sivumäärä	Tarkastuskuukausi ja vuosi	Opinnäytetyökoodi (OPS)
48 sivua	Huhtikuu 2018	Amk2015ONT
Avainsanat		
Esitutkinta, kuulustelu, todistajankuulustelu, todistajanpsykologia, muisti		

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	3
1.1 Aiheen valinta ja rajaus	4
1.2 Tutkimusongelma ja tavoite	5
1.3 Aineisto ja tutkimusmenetelmä.....	6
2 MUISTI.....	8
2.1 Muisti osana kognitiivisia toimintoja.....	8
2.2 Muistin rakenne	9
2.2.1 Sensorinen puskurimuisti.....	9
2.2.2 Työmuisti	9
2.2.3 Säilömuisti	10
2.3 Havaitseminen ja tarkkaavaisuus muistin peruselementteinä.....	11
3 TODISTAJA ESITUTKINNASSA	13
3.1 Todistajan rooli henkilötodistelussa	13
3.2 Todistajankuulustelu esitutkinnassa.....	13
3.2.1 Oikeudet ja velvollisuudet	14
3.2.2 Kuulustelukäytäntö	15
3.3 Todistajanlausunnon merkitys rikosprosessissa	15
4 MUISTIN TOIMINTAAN LIITTYVÄT LAINALAISUUDET	17
4.1 Muistijälki ja sen muodostuminen	17
4.2 Ajan vaikutus muistikuvien muodostumiseen	18
4.3 Unohtaminen.....	19
5 TODISTAJANLAUSUNNON VIRHELÄHTEITÄ	21
5.1 Havaitseminen.....	21
5.1.1 Odotukset, ennakkoluulot ja tulkinnat	21
5.1.2 Olosuhteet	22
5.1.3 Stressi.....	24
5.2 Muistikuvien vääristyminen tapahtumien jälkeen	25
5.2.1 Harhaanjohtava tieto	25
5.2.2 Keskustelut ja muualta tullut tieto	27
6 POLIISIN TOIMINTA KUULUSTELUTILANTEESSA.....	29
6.1 Kuulustelu vuorovaikutustilanteena.....	29
6.1.1 Kuulustelun viestinnällinen luonne.....	30
6.1.2 Kuulustelukäyttäytyminen ja luottamus	31
6.1.3 Kysyminen ja kuunteleminen	32
6.2 Todistajan kuulusteleminen ja kognitiivinen kuulustelumenetelmä.....	33

6.2.1 Vapaa kerronta	35
6.2.2 Tarkentavat kysymykset	36
6.2.3 Kirjatun kuulustelukertomuksen tarkistaminen ja loppukeskustelu	38
6.3 Kehitysehdotuksia todistajankuulustelun organisointiin tulevaisuudessa	39
7 POHDINTA	41
LÄHTEET	47

1 JOHDANTO

Suomalaisessa oikeuskäytännössä annetaan vielä tänäkin päivänä rikoksen selvittämisen kannalta paljon painoarvoa henkilötodistelulle, joka pohjautuu asianosaisten ja todistajien havaintoihin ja tietoihin käsillä olevasta rikosasiasta (Pölönen 2003, 104). Usein henkilötodistelun merkitys korostuu tapauksissa, joissa asian ratkaisemisen tueksi ei ole saatu aineellista näyttöä. Henkilötodistelun esiaste toteutuu esitutkinnassa, kun asianosaisia ja todistajia kuulustellaan rikosasioihin ensimmäistä kertaa. Myöhemmin todistelu jatkuu oikeudenkäynnissä, kun kuulusteltavat kutsutaan todistamaan tai vastaamaan asian pääkäsittelyyn.

Henkilötodistelun osalta painoarvoa annetaan erityisesti todistajanlausunnolle, mikä perustuu todistajan ilmaisuvelvollisuuteen. Ilmaisuvelvollisuudesta on säädetty Esitutkinalain 7 luvun 8 §:ssä (805/2011), jonka mukaan todistajan tulee kertoa mahdollisimman yksityiskohtaisesti, mitään salaamatta ja totuudenmukaisesti kaikki tietonsa tutkittavasta asiasta. Toisinaan todistajanlausunnolle annetaan kuitenkin turhan suuri painoarvo siihen nähden, kuinka luotettavana sitä voidaan pitää (Haapasalo & Kiesiläinen & Niemi-Kiesiläinen 2000, 1). Todistajanlausunto pohjautuu todistajan tapahtumapaikalla tekemiin havaintoihin ja sitä kautta taltioituihin muistoihin. Havaitseminen on kuitenkin pitkälti riippuvainen subjektiivisista tekijöistä eli on yksilöllistä, minkälaisia asioita havaitsemisen taustalla vaikuttaa ja kuinka paljon ne taas vaikuttavat muistikuvien muodostumiseen (Schacter 1996, 51).

Kun tapahtumahetkestä kuluu pitkä aika esitutkinnan aloittamiseen, ehtii osa tapahtumasta muodostetuista muistikuvista haalistua ja erilaisten vaikuttimien kautta muuttua matkan varrella. Muisti voi kokea muutoksia vielä kuulustelutilanteessakin, kun kuulustelija pyrkii saamaan todistajaa palauttamaan mieleen yksityiskohtaisesti tapahtumien kulkua. Kaikki edellä mainitut tekijät voivat vaikuttaa siihen, että kuulustelussa kerrottu kertomus voi poiketa paljonkin todellisista tapahtumista. Tästä todistajanlausunnon luotettavuutta tarkasteltaessa on juuri kysymys.

1.1 Aiheen valinta ja rajaus

Tässä opinnäytetyössä tarkastellaan esitutkinnassa annetun todistajanlausunnon luotettavuutta muistin näkökulmasta. Tarkemmin tarkastelun kohteena on, kuinka muisti toimii ja minkälaiset tekijät vaikuttavat muistin toimintaan ja todistajan muistijälkeen tapahtumien kulusta. Lisäksi tutkittavana on, kuinka paljon muistijälki ja sinne taltioitu tieto voi muuttua verrattaessa tositapahtumia ja todistajan kuulustelussa kertomaa kertomusta ja mikä merkitys poliisin toiminnalla kuulustelutilanteessa on tässä yhtälössä.

Aiheen valinnan kantavana voimana toimi kiinnostus psykologiaa ja mielen toimintaa kohtaan. Psykologia on myös poliisin ammatissa rinnalla kulkeva teema, sillä työssä ollaan jatkuvasti tekemisissä erilaisten ihmisten kanssa, työskenteli sitten kentällä valvonta- ja hälytystehtävissä tai tutkijana rikostutkinnassa. Erityisesti psykologian osa-alueista kiinnostuksen kohteena on ollut ihmisen tiedonkäsittelyä tutkiva kognitiivinen psykologia (Kalakoski 2007, 10). Kognitiivisen psykologian tutkittavista osa-alueista mielenkiintoisimpana olen pitänyt muistia ja sen toimintaa kaikkine moninaisuuksineen.

Olen rajannut työssäni todistajan muistiin ja lausunnon luotettavuuteen kohdistetun tarkastelun esitutkintaan ja kuulustelutilanteeseen keskittyen aikuisiin silminnäkijätodistajiin. Rajauksen taustalla vaikuttaa se, että suurin osa esitutkinnassa kuulusteltavista todistajista on täysivaltaisia aikuisia ja sen vuoksi koen aiheen tarkastelun tästä näkökulmasta palvelevan eniten. Muistin ja muistamisen osalta olen rajannut työni ulkopuolelle muistihäiriöt ja muistin toimintaan vaikuttavat sairaudet sekä rakenteelliset poikkeavuudet ja niiden mahdollisen vaikutuksen todistajan muistikykyyn. Tarkastelu kattaa siis aikuisen ihmisen terveen muistin toiminnan ja siihen liittyvän problematiikan.

Rajaus tarkastella aiheita esitutkinnan näkökulmasta perustuu siihen, että vaikka todistajanlausunnon luotettavuutta on tutkittu aiemminkin, on näkökulma tuntunut painottuvan prosessin loppupäähän, tuomioistuinkäsittelyyn. Esitutkinnassa nousee esiin samalla työn poliisinäkökulma ja koska juuri esitutkinnassa suoritettavilla kuulusteluilla hankitaan näyttöä oikeudenkäyntiä varten, on tämä näkökulma mielestäni tärkeää nostaa esiin. Lisäksi tavalla, jolla todistajankuulustelu esitutkinnassa järjestetään, voi olla merkittävä vaikutus oikeudenkäynnin kannalta. Päätös tarkastella juuri todistajan antamaa

lausuntoa muiden esitutkinnassa kuultavien sijaan perustuu aiemmin mainittuun todistajan ilmaisuvelvollisuuteen, joka lähtökohtaisesti asettaa todistajalle tiettyjä velvoitteita.

Myös poliisin tekemä alustava puhuttelu tapahtumapaikalla on osa esitutkintaa. Alustava puhuttelu tehdään sen selvittämiseksi, onko rikos tapahtunut (Varkila 2013, viitattu teoksessa Kangasniemi 2017, 4). Sen tarkoituksena on myös selvittää asianosaisilta ja todistajilta tapahtumien kulkua jo ennen varsinaisen tutkinnan aloittamista. Tässä työssä todistajanlausunnon kannalta tarkastelua ei kuitenkaan kohdisteta tarkemmin itse alustavaan puhutteluun, vaan näkökulma painottuu esitutkinnan osalta kuulusteluun. Tapahtumahetkeen liittyen työssä on kuitenkin otettu huomioon seikat, jotka näkyvät todistajan tehdessä havaintoja tapahtumapaikalla.

Aiheen ajankohtaisuutta puhuttelee nykyisin rikostutkinnassa juttujen määrällinen kasvu yhtä tutkijaa kohtaan. Tämä vaikuttaa tutkinta-aikojen venymiseen ja näin ollen esitutkinnan suorittamisen ja rikosten tapahtumahetkien välillä piteneviin aikaväleihin. Tällaisessa tilanteessa on syytä huomioida kysymys siitä, kuinka todistaja voi tosiasiallisesti muistaa tapahtumien kulun oikein, kun muistijälki heikkenee ja väärin muistamisen sekä unohtamisen riski kasvaa ajan kuluessa. Puhumattakaan, kun oheen lisätään todistajan havaitsemiskykyyn vaikuttavat subjektiiviset tekijät, tapahtumapaikalla vallinneet olosuhteet, tapahtumien synnyttämät tunteet ja kuulusteluhuoneessa vallitseva paine muistaa.

1.2 Tutkimusongelma ja tavoite

Työni tutkimusongelma keskittyy juuri todistajanlausunnon luotettavuuden arviointiin muistin näkökulmasta. Aiheesta aiemmin tehdyt tutkimukset ovat osoittaneet, että todistajan antamaan lausuntoon vaikuttaa joukko lukuisia tekijöitä ja siksi sitä ei voida pitää täysin luotettavana. Tutkimukset ovat lisäksi osoittaneet, että muistilla on ihmisen tiedonkäsittelyn kannalta merkittävä rooli ja tämän vuoksi tutkimustuloksista on pääteltävissä se, että muistilla on osuutensa myös todistajanlausunnon luotettavuudessa. Työni tarkoitus on selvittää aiempien tutkimusten avulla, kuinka merkittävä muistin rooli luotettavuuden näkökulmasta todellisuudessa on.

Tutkimusongelman selvittämisen lisäksi pyrin esittämään ratkaisuehdotuksia siihen, millä tavalla todistajanlausunnon luotettavuutta voitaisiin parantaa. Ratkaisuehdotuksia pyrin nostamaan esiin poliisin näkökulmasta keskittyen kuulustelutilanteeseen ja siellä vaikuttavaan vuorovaikutukseen, sillä juuri kuulustelussa todistajan muistin toiminta korostuu. Ratkaisuehdotuksena onkin tarkoitus nostaa esille sellaisia psykologisia ja kuulustelutaktisia menetelmiä, joita hyödyntämällä kuulustelija voi tukea todistajaa muistamaan tapahtumat oikein mahdollisimman luotettavasti ja vähentää harhapoluille astumista.

Työn kokonaistavoitteena onkin tarjota erityisesti rikostorjunta ja -tutkinta –sektorilla työskenteleville poliiseille keinoja todistajankuulusteluun. Tarkoitus on työn kautta lisätä ymmärrystä muistin toiminnasta ja sen vaikutuksesta todistajanlausunnon luotettavuuteen, jotta niiden välillä vallitsevat yhtäläisyydet osattaisiin huomioida ja niihin siten peilata omalla toiminnalla. Pyrin myös tarjoamaan kehitysehdotuksia siihen, millä tavalla muistin ongelmallisuuteen liittyvien seikkojen ymmärtäminen ja huomioiminen voisi auttaa todistajien kuulustelujen parempaan organisointiin tulevaisuudessa ja parantaa siten niiden luotettavuutta.

1.3 Aineisto ja tutkimusmenetelmä

Työn tutkimusmenetelmä on kirjallisuuskatsaus. Kirjallisuuskatsauksen tarkoituksena on kerätä jo olemassa olevaa tietopohjaista teoriaa ja sen pohjalta luoda ja kehittää uutta teoriaa. Sen avulla voidaan myös arvioida teoriaa, rakentaa kokonaiskuvaa tietystä kokonaisuudesta tai pyrkiä tunnistamaan ongelmia. Kirjallisuuskatsauksen avulla voitaisiin siis sanoa tehtävän tutkimusta tutkimuksesta. (Salminen 2011, 3-4.)

Kirjallisuuskatsauksia on olemassa erilaisia sen mukaan, miten uutta tietoa pyritään luomaan. Kuvaileva kirjallisuuskatsaus luo asiasta yleiskuvauksen ja käytetyt aineistot ovat laajoja, systemaattinen kirjallisuuskatsaus puolestaan on tiivistys aiempien tutkimusten olennaisesta sisällöstä. Lisäksi systemaattisen katsauksen avulla pyritään tuomaan esiin tieteellisten tulosten kannalta mielenkiintoisia ja tärkeitä tutkimuksia. (Petticrew 2001; Kallio 2006, viitattu teoksessa Salminen 2011, 6-9.) Näiden kahden katsaustyyppin lisäksi on olemassa vielä kvalitatiivinen sekä kvantitatiivinen meta-analyysi, joista kvalitatiivinen

lähentelee systemaattista katsausta pyrkien selittämään tutkittavaa ilmiötä ja kvantitatiivinen yhdistää tutkimustuloksia tilastotieteen menetelmiin (Salminen 2011, 12-14).

Tässä työssä käytän noista kirjallisuuskatsauksen tyypeistä menetelmänä systemaattista kirjallisuuskatsausta, sillä se palvelee työni toteutusta parhaiten. Muistin toimintaa ja todistajanlausunnon luotettavuutta sekä niiden välillä vallitsevia yhtäläisyyksiä on tutkittu empiiristen eli kokeellisten tutkimustulosten avulla paljon ja tutkimuksia päivitetään yhä. Esimerkiksi muistin osalta laajamittaista ja systemaattista tutkimusta on tehty 1950-luvulta eteenpäin ja sitä tutkitaan edelleen. (Kalakoski 2007, 16.) Tämän vuoksi aiheesta saatavilla oleva teoriapohja on kattava.

Päätökseni tutkia todistajanlausunnon luotettavuutta jo olemassa olevan tutkimustiedon kautta perustuu myös siihen, että koen saavani sen avulla parhaiten vastauksen tutkimusongelmaani. Koska työni tarkoitus on aiempien tutkimustulosten avulla tehdä rajattu yhteenveto siitä, mikä merkitys juuri muistilla on todistajanlausunnon luotettavuuden kannalta, pystyn systemaattisen kirjallisuuskatsauksen avulla parhaiten nostamaan esiin siitä tehtyjä tutkimuksia ja tarkastelemaan niiden merkitystä myös poliisityön näkökulmasta. Kirjallisuuskatsaus palvelee näin myös tiedonhankintaani paremmin, kuin käyttäessäni jotain muuta tutkimusmenetelmää, sillä jo tehdyt kokeelliset tutkimustulokset antavat objektiivisempaa tietoa, kuin esimerkiksi haastattelut tai kyselyt. Niiden kautta olisi ollut haastavaa saada haluamiani vastauksia, sillä jokainen haastattelu ja kysely perustuvat vastaajan subjektiiviseen kokemukseen ja näkemykseen asiasta.

Pääasiallisena aineistona ja lähteenä käytän työssäni psykologista ja tieteellistä tutkimuskirjallisuutta muistin toiminnan sekä todistajanpsykologian osalta. Aiheesta on lisäksi olemassa aiempina tutkimuksina yliopistotasoisia graduja sekä väitöskirjoja, joita olen hyödyntänyt joidenkin osa-alueiden osalta. Työn aineistoon lukeutuu myös muutamia oikeudellisia lähteitä, jotka ovat lähinnä esitutkintaa koskettavia lakeja. Niiden tarkoitus on palvella työssä sivuttavaa lainsäädännöllistä puolta todistajankuulusteluun liittyvien esitutkintatoimenpiteiden osalta.

2 MUISTI

Muisti on moniulotteinen toiminto ja yksi psykologiatieteen tutkimuskohteista. Psykologia on empiirinen tiede, joka pyrkii kokeellisten menetelmien ja todennäköisyyksien avulla selittämään todellisuutta (Wrightman, Nietzel & Fortune 1998, viitattu teoksessa Haapasalo ym. 2000, 6). Tässä luvussa keskitytään tarkastelemaan muistia, sen rakennetta ja toimintaa kognitiivisen psykologian valossa. Käydään läpi myös havaitsemista ja tarkkaavaisuutta ja mikä merkitys niillä on muistin toiminnan kannalta.

2.1 Muisti osana kognitiivisia toimintoja

Kognitiivinen psykologia on psykologian tieteenala, jonka painopisteenä on tutkia ihmistä tiedonkäsittelijänä kokeellisten tutkimusmenetelmien avulla (Kalakoski 2007, 10). Kognition eli tiedonkäsittelyyn linkittyvät tietoisien toiminnan mahdollistavat kognitiiviset toiminnot, joita ovat muistin ohella havaitseminen, tarkkaavaisuus, oppiminen, ongelmanratkaisu, päätöksenteko, kieli, luovuus, älykkyys ja ajattelu (Laine & Vilkkö-Riihelä 2012, 8). Kuten edellä mainittiin, näistä toiminnoista tässä työssä tarkastelun kohteen keskiössä on muisti ja sen ohella havaitseminen ja tarkkaavaisuus.

Kognitiivisessa psykologiassa tietoisuus on tärkeä ja keskeinen käsite. Tietoisuudella tarkoitetaan ihmisen kykyä havaita itsensä ja maailmansa tarkastelemalla ajatuksiaan ja muistojaan sekä suunnittelemaan asioita eteenpäin tulevaisuuteen. Tietoisuuden avulla ihminen pystyy ohjaamaan tarkkaavaisuuttaan valikoimiinsa kohteisiin ja kognitiivisiin toimintoihin. (Laine & Vilkkö-Riihelä 2012, 10.)

Tietoisuus on siis kaiken aktiivisen toiminnan perusta ja muisti on sen kannalta keskeisessä osassa. Muistilla tarkoitetaan tietojen, taitojen ja kokemusten hetkittäistä tai pidempiaikaista säilyttämistä mielessä sekä vastaavasti kertaamisen, tallentamisen ja mieleen palauttamiseen sekä muokkaamiseen liittyviä prosesseja (Kalakoski 2014, 15). Muisti on avain siihen, että joka päivä eteen tulevista arkisista asioista ja sopeutumista vaativista tilanteista selviydytään. Muistin avulla on mahdollista oppia uusia tietoja ja taitoja. (Sandström 2010, 73.) Mutta mistä kaikesta tuo muisti todellisuudessa rakentuu? Entä kuinka se toimii?

2.2 Muistin rakenne

Muisti käsitteenä voi helposti tuoda arki ajattelussa mieleen tiedon pitkäaikaisen tallentamisen (Kalakoski 2007, 36). Todellisuudessa muisti sisältää useita tiedonkäsittelyn vaiheita ja se itsessään koostuu pääsääntöisesti kolmen eri järjestelmän kokonaisuudesta: aivot tallettavat tulevat ärsykkeet hetkellisesti aisteihin ja aistimukseen perustuvaan *sensoriseen puskurimuistiin*, josta valikoitu osa siirtyy tarkkaavaisuuden avulla tietoiseen *työmuistiin* ja sieltä yhä edelleen pitkäkestoiseen *säilömuistiin*. (Sandström 2010, 73.) Käydään seuraavaksi läpi lyhykäisydessään nämä kolme muistin rakenteen osaa ja mikä niiden rooli on muistin toimintaan liittyen.

2.2.1 Sensorinen puskurimuisti

Jotta ympäristöstä on mahdollista tehdä havaintoja, on havainnon kohteena olevien ärsykkeiden oltava hetki saatavilla (Sandström 2010, 81). Kun ympäristöstä tehdään havaintoja, havaitut näkö- ja kuuloärsykkeet ja niiden sisältämä informaatio tallentuvat hermojärjestelmiin, jossa ne säilyvät hyvin lyhyen aikaa, vain sekunnin murto-osia. Tällaisesta lyhytaikaisesta ärsykkeiden ja havaintotiedon säilyttämisestä vastaa aisteihin kytköksissä oleva sensorinen muisti. Vaikka ärsyke voi olla mikä tahansa aistin huomion kiinnittävä tekijä, puhutaan sensorisen muistin kohdalla pääasiassa ikonimuistista eli sensorisesta näkömuistista sekä kaikumuistista eli sensorisesta kuulomuistista. (Kalakoski 2007, 36.)

Sensorinen muisti on laaja sisältämiskyvyltään eli kapasiteetiltaan ja kykenee lyhyestä kestostaan huolimatta säilyttämään lähes kaiken kussakin hetkessä tulevan havaintotiedon (Kalakoski 2014, 17). Kapasiteetin suuruudesta huolimatta sen sisältämä tieto itsessään on vailla merkitystä (Sandström 2010, 81). Lisäksi havaittu tieto unohtuu sekunnin murto-osien jälkeen, jollei tietoa tarkkaavaisuuden avulla valikoida työmuistiin tarkemmin käsiteltäväksi (Kalakoski 2007, 36).

2.2.2 Työmuisti

Työmuistia pidetään mielen perustana, sillä se mahdollistaa kaiken tietoisien toiminnan aina oppimisesta järkeilemiseen ja puheen ymmärtämisestä ongelmien ratkaisemiseen.

Työmuisti voitaisiinkin määritellä hetkittäisen tietoisuuden ja nopean säilötyn tiedon mieleen palauttamisen yhdistelmäksi. (Sandström 2010, 82.) Sen keskeinen tehtävä on säilyttää pieniä määriä tietoa lyhyitä ajanjaksoja (Schacter 1996, 54).

Tieto ei kuitenkaan säily työmuistissa automaattisesti vaan säilyttämisen mahdollistamiseksi sitä täytyy kerrata useita kertoja. Kertauksen avulla tieto on sittemmin mahdollista siirtää pitkäkestoiseen säilömuistiin. Työmuisti on myös kapasiteetiltaan rajallinen eikä se kykene käsittelemään kerrallaan kuin muutamaa mieltämisyksikköä eli esimerkiksi kirjainta, numeroa, sanaa tai lausetta. Näitä on kuitenkin mahdollista yhdistellä laajemmiksi kokonaisuuksiksi, jolloin niiden käsittelykin laajemmin on mahdollista. (Sandström 2010, 82.)

Sensorisen muistin tavoin työmuistikin koostuu eri osista, joskin se on rakenteeltaan erilainen. Työmuistin rakenteen alkuperäisen teorian on kehittänyt brittiläinen psykologi Alan Baddeley. Baddeleyn mukaan työmuisti voidaan jakaa kolmeen eri järjestelmään: toimintaa ohjaavaan keskusyksikköön, kuulohavaintoja käsittelevään fonologiseen silmukkaan sekä näköhavaintoja käsittelevään visuospatiaaliseen luonnoslehtiöön (Baddeley 2009, viitattu teoksessa Sandström 2010, 82-83). Fonologinen silmukka vastaa muun muassa kyvystä oppia kieliä sekä mieltämisyksiköiden lyhytaikaisesta säilyttämisestä. Visuospatiaalinen luonnoslehtiö sitä vastoin vastaa esimerkiksi mielikuvista, ympäristön havainnoinnista sekä matemaattisista taidoista. (Sandström 2010, 84.)

Työmuistissa on myös episodinen puskuri, niin sanottu väliaikainen varastointijärjestelmä ja se kykenee yhdistelemään fonologisen silmukan ja visuospatiaalisen luonnoslehtiön tiedot hetkellisesti toisiinsa ja muodostamaan niistä pieniä kokonaisuuksia. Lisäksi se toimii kaksisuuntaisena tiedonkulkuväylänä työmuistin ja säilömuistin välillä. (Baddeley 2009, viitattu teoksessa Sandström 2010, 85.) Työmuisti siis käsittelee tämänhetkistä tietoa ja se on sidoksissa kaikkeen tiedonkäsittelyä vaativaan tekemiseen (Kalakoski 2007, 46).

2.2.3 Säilömuisti

Säilömuisti sisältää sanansa mukaisesti jo muiden muistijärjestelmien kautta säilöttyä, edelleen muistissa olemassa olevaa ja sieltä saatavaa tietoa. Se on suuri kooltaan sekä kestoltaan ja sitä voidaankin pitää eräänlaisena varastona, johon muistoja tallennetaan ja

josta niitä on mahdollista noutaa uudelleen työmuistiin käsiteltäväksi. (Laine & Vilkkö-Riihelä 2012, 110.) Säilömuistin kohdalla mielenkiintoista on se, kuinka tiedot, taidot ja tapahtumat asettuvat osaksi muistia ja millaisia muistiprosesseja pidempiaikaiseen tietojen säilyttämiseen liittyy (Kalakoski 2014, 17).

Säilömuisti jakautuu sensorisen muistin ja työmuistin tavoin eri osiin. Jaottelu on tutkimusten pohjalta tehty joko sillä perusteella, tarkastellaanko deklarativista eli tosiasioita koskevaa muistia vai proseduraalista, toimintoja ja taitoja koskevaa muistia. (Anderson 1983, viitattu tekstissä Kalakoski 2014, 18.) Asiasisällön mukaan säilömuisti voidaan jakaa elämän tapahtumat tallentavaan tapahtumamuistiin, opetellut tiedot sisältävään tietomustiin tai omaksutut taidot säilyttävään taitomuistiin (Laine & Vilkkö-Riihelä 2014, 110).

Toisaalta mieleen palauttamisen osalta tarkastellaan kuinka tietoisia tai lausumattomia muistot ovat. Eksplisiittinen muisti on tietoista, lausuttavissa olevaa ja näin ollen mahdollista palauttaa tietoisesti mieleen sellaisenaan. Vastaavasti implisiittinen muisti on lausumatonta ja se näkyy toiminnan kautta, kuten esimerkiksi autolla ajo. Näin sitä ei voida samalla tavalla palauttaa tietoisesti muistiin, vaikka kyseinen taito olisikin omaksuttu. (Kalakoski 2014, 18.)

Muisti rakentuu siis edellä mainituista järjestelmistä ja niiden kautta se jakaa toimintaansa. Muistin toiminta on puolestaan monien seikkojen summa ja siihen vaikuttavat oleellisesti muut kognitiiviset toiminnot, niistä tärkeimpinä havaitseminen ja tarkkaavaisuus. Lisäksi muistin toimintaan vaikuttaa joukko lukuisia ulkoisia tekijöitä, henkilöön liittyviä subjektiivisia tekijöitä sekä kussakin tilanteessa vallitsevat olosuhteet.

2.3 Havaitseminen ja tarkkaavaisuus muistin peruselementteinä

Kuten todettua, muisti kytkeytyy tiiviisti myös muihin tiedonkäsittelyn prosesseihin (Kalakoski 2014, 15). Tämä perustuu siihen, että ympäristöä tarkkaillaan ja siitä tehdään jatkuvasti havaintoja eri aisteja käyttäen. Tämän jälkeen noita havaittuja asioita verrataan muistikuviin ja luodaan käsitys siitä, mitä nähdään (Laine & Vilkkö-Riihelä 2012, 78). Juuri siinä näkyy havaitsemisen ja tarkkaavaisuuden merkitys muistin toiminnan kannalta.

Tarkkaavaisuudella tarkoitetaan huomion kohdentamista eli kykyä keskittyä tietoisesti asetetun tavoitteen kannalta olennaisiin asioihin. Näin tapahtuakseen se on myös kiinteästi

kytköksissä tavoitteellisuuteen sekä tunne- ja motivaatiotilaan. Toisaalta tarkkaavaisuus voi kohdistua tahattomasti johonkin ulkoiseen ärsykkeeseen, kuten äkkinäisesti liikkuvaan kohteeseen. (Sandström 2010, 76-77.) Tarkkaavaisuus vaikuttaa muistin toimintaan siten, että on pitkälti siitä kiinni, mihin asioihin tapahtumista huomio kiinnitetään ja mitä niistä voidaan muistaa myöhemmin (Kalakoski 2007, 14).

Havaitsemisen on puolestaan luonnehdittu olevan kehämäinen ilmiö, jossa jo muistettu tieto muokkaa uutta aistitietoa ja sen käsittelyä. Myös aiemmat kokemukset vaikuttavat siihen, mihin huomio kiinnitetään ja miten havaitut asiat tulkitaan. (Laine & Vilkkö-Riihelä 2012, 82.) Näin ollen havaitseminen on vahvasti kytköksissä aisteihin ja ärsykkeisiin. Ongelmat muistamisen näkökulmasta voivat tulla siinä, että jos havaitseminen on puutteellista, tapahtumaan liittyvät muistot eivät kykene syntymään tai ne ovat vääristyneitä (Kalakoski 2007, 14).

Merkittävä osa muistoista siis liittyy aiempiin havaintokokemuksiin ja muistetut asiat pitkälti pohjautuvat näihin kokemuksiin (Artsilta 2014, 191). Muistin riippuvuus niistä perustuu siihen, että mustia ei ole ohjelmoitu taltioimaan asioita juuri sellaisina, kuin ne ovat todellisuudessa tapahtuneet. Muisti ei siksi ole kelattavissa videonauhan tavoin eikä se kykene muodostamaan täydellisiä identtisiä kopioita tapahtumista jälkeinpäin. Sen sijaan muistiin taltioituvat asiat mukautuvat sen mukaan, minkälaisia havaintoja asioista on todella tehty ja onko niistä olemassa etukäteisiä tietorakenteita, ajatuksia tai tunteita. (Haapasalo ym. 2000, 20.)

3 TODISTAJA ESITUTKINNASSA

Keskitytään seuraavaksi tarkastelemaan todistajan asemaa ja roolia esitutkinnassa. Käydään läpi minkälaisia lainsäädännöllisiä ja käytännön tason ehtoja todistajan kuulemiseen liittyy. Lisäksi pureudutaan pintapuolisesti siihen, minkälainen rooli esitutkinnassa tapahtuvalla todistajankuulustelulla ja kuulustelussa annetulla lausunnolla on kokonaisuudessaan rikosprosessin näkökulmasta.

3.1 Todistajan rooli henkilötodistelussa

Todistajalla tarkoitetaan henkilöä, jota kuullaan esitutkinnassa tai oikeudenkäynnissä rikoksen kannalta oleellisten tosiseikkojen selvittämiseksi (Lappalainen ym. 2007, 256). Kyse on henkilötodistelusta. Henkilötodistelu on sanansa mukaisesti sitä, että henkilöä tai henkilöitä kuullaan asian ratkaisemisen kannalta todistelutarkoituksessa. Kuultavan kertoman perusteella pyritään todistamaan tapahtumien kulun todenmukaisuutta. Henkilötodistelulla voidaan tarkoittaa sekä asianosaisten, että todistajan asemassa tapahtuvaa todistelua. (Pölönen 2003, 106.) Tässä työssä keskitytään todisteluun nimenomaan todistajanlausunnon osalta.

Esitutkintalain (myöhemmin ETL) 7 luvun 7 §:n 1 momentissa (805/2011) säädetään, että esitutkinnassa todistajana ei saa kuulustella sitä, joka ei saa todistaa tutkittavaa rikosta koskevassa oikeudenkäynnissä. Todistajan on siis oltava todistajakelpoinen (Pölönen 2003, 101). Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 29 §:n 1 momentin mukaan todistajana voidaan kuulustella ketä tahansa, joka ei ole asianosaisena asiassa. Lisäksi todistajalla täytyy olla kyky tehdä havaintoja ja kommunikoida niistä saadut tietonsa ulkopuoliselle (Pölönen 2003, 101). Mainittakoon vielä, että tässä työssä kohteena ovat aikuiset, täysivaltaiset todistajat. Näin ollen siihen, mitä Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 27 §:ssä on erikseen säädetty alaikäisten tai muuten vajaavalttaisten todistajien osalta, ei kiinnitetä huomiota.

3.2 Todistajankuulustelu esitutkinnassa

Esitutkinta on rikosprosessin ensimmäinen vaihe ja sen suorittaa poliisi. Esitutkinnassa selvitetään rikos, sen teko-olosuhteet, sillä aiheutettu vahinko ja siitä saatu hyöty, tapahtumaan asianosaiset sekä muut syyteharkintaa ja rikoksen johdosta määrättävää

seuraamusta varten tarvittavat seikat. (ETL 1:2, 1.) Todistajankuulustelun pääasiallinen tavoite esitutkinnassa on tuottaa rikosasian ratkaisemisen kannalta tapahtumien kulusta mahdollisimman paljon relevanttia muistitietoa, joka välittyy esitutkinnan päätyttyä tuomioistuimeen asiaa ratkaisevalle taholle (Haapasalo ym. 2000, 4). Näin ollen prosessin myöhempää vaihetta ajatellen on oleellisesti merkitystä sillä, millä tavalla todistajan kuuleminen esitutkinnassa suoritetaan.

3.2.1 Oikeudet ja velvollisuudet

Todistajalla on esitutkinnassa tietyt oikeudet ja velvollisuudet, jotka tälle tulee ilmoittaa ennen kuulustelua. Tarkemmin näistä oikeuksista on säädetty pääsääntöisesti Esitutkintalaissa ja sen mukaan todistajan tulee tietää oma asemansa kuulustelussa, mistä asiasta hänen tulee todistaa, oikeudestaan pyytää paikalle kuulustelutodistaja sekä kielellisistä oikeuksistaan (ETL 7:10, 1).

Todistajalla on myös ilmaisuvelvollisuus. Tämä tarkoittaa sitä, että todistajan tulee esitutkinnassa ilmaista totuudenmukaisesti ja mitään salaamatta, mitä tietää tutkittavasta asiasta. (ETL 7:8.) Toisaalta tätä velvollisuutta ilmaista totuudenmukaisesti kaikki tietonsa kutsutaan todistajan kohdalla positiiviseksi totuusvelvollisuudeksi. Sen mukaan ei riitä, että todistaja vastaa esitettyihin kysymyksiin vaan todistajan edellytetään kertovan kaikista syytteen kannalta oleellisista relevanteista seikoista oma-aloitteisesti. (Pölonen 2003, 287.)

Toisaalta todistajan totuusvelvollisuus ulottuu vain todistajan tapahtumista tekemiin havaintoihin, ei havaintojen perusteella tehtyihin johtopäätöksiin, arvosteluihin tai muihin näkökulmiin ja mielipiteisiin. Todistajan tarkoitus ei ole myöskään esittää omia näkemyksiään tosiseikkojen juridisesta arvioinnista. (Pölonen 2003, 450-451.) Totuusvelvollisuuden ohella todistajalle on ilmoitettava perättömästä lausumasta viranomaismenettelyssä. Rikoslain 15 luvun 2 §:n mukaan perättömästä lausumasta viranomaismenettelyssä tuomitaan se, joka menettelyssä antaa väärän tiedon tai ilman laillista syytä salaa siihen kuuluvan seikan.

Todistajalla on kuitenkin oikeus kieltäytyä todistamasta niiltä osin, kun todistaminen saattaisi todistajan itsensä tai hänen Oikeudenkäymiskaaren (OK) 17 luvun 17 §:n 1 momentissa tarkoitetussa suhteessa olevan henkilön syytteen vaaraan tai muutoin

myötävaikuttaisi todistajan itsensä tai edellä mainitun kaltaisen henkilön syyllisyyden selvittämiseen. Tällaisella henkilöllä tarkoitetaan nykyistä tai entistä aviopuolisoa, nykyistä avopuolisoa, sisarusta, sukulaista ylenevässä tai alenevassa polvessa taikka parisuhteeseen tai sukulaisuuteen rinnastuvassa läheisessä suhteessa olevaa henkilöä. (OK 17:17). Ottaen huomioon myös totuusvelvoitteen, on tämän vuoksi todistajalle selvitettävä riittävän hyvin ennen kuulustelua, mistä häntä kuullaan ja tiedusteltava seikkoja, jotka voisivat oikeuttaa todistajan kieltäytymään todistamasta (ETL 7:10 viitattu teoksessa Rantaeskola (Toim.) & Halme & Korttesalmi & Lönnroth & Parviainen & Saukoniemi & Springare 2014, 204).

3.2.2 Kuulustelukäytäntö

Suomessa todistajankuulustelun peruslähtökohtana esitutkinnassa on vapaa kerronta, jossa todistaja kertoo ensin omiin muistikuviansa pohjautuen tapahtumista kaiken, mitä tietää. Tämän jälkeen kuulustelija esittää tarpeelliset tarkentavat lisäkysymykset ja pyrkii näin saamaan tarkempaa tietoa tapahtumien kulusta. (Haapasalo ym. 2000, 8.) Vapaan kerronnan ja kysymysten avulla kuulustelussa pyritään selvittämään kaikki rikoksen tunnusmerkistöön vaikuttavat seikat.

On täysin mahdollista, että todistajan muistikuvat värittyvät vielä kuulustelunkin aikana ja siten kerrottu kertomus poikkeaa tapahtumista taltioiduista muistoista, sillä juuri kuulustelutilanteessa todistajan muistisuoritus korostuu. Tällaisessa tilanteessa poliisin toiminnalla on usein merkitystä ja siksi kuulustelijan olisi hyvä huomioida myös omaa käyttäytymistään kuulustelutilanteessa. Esimerkiksi esitetyissä kysymyksissä ja niiden muodossa on oltava tarkkana, jotta ne eivät johdattele todistajaa harhaan ja siten vääristä kertomusta ja heikennä sen luotettavuutta. Kuulustelun perusteellisella järjestämisellä ja hyvällä valmistautumisella voi siis olla merkittävä vaikutus siihen, kuinka luotettavaa tietoa todistajalta kuulustelutilanteessa saadaan.

3.3 Todistajanlausunnon merkitys rikosprosessissa

Todistajan kuulustelukertomus voi toisinaan olla oikeudenkäynnin lopputuloksen kannalta varsin ratkaiseva. Erityisesti tämä korostuu tapauksissa, joissa asian riittäisyys keskittyy risteävyyksiin jutun tosiasioista. (Haapasalo ym. 2000, 1.) Esimerkiksi todistajan ja epäillyn

välillä annetaan painoarvoa enemmän todistajan kertomukselle vedoten prosessuaaliseen asemaan ja todistajan velvollisuuteen puhua totta.

Toisinaan todistajanlausunnolle annetaan jopa turhan paljon painoarvoa verrattuna muuhun näyttöön ja todistajan kertomaan luotetaan enemmän, kuin aina olisi aihetta (Haapasalo ym. 2000, 1). Todistajat ovat ihmisiä siinä missä muutkin ja heidän tietonsa tapahtumista perustuvat subjektiivisesti tehtyihin havaintoihin, jotka ovat sittemmin taltioituneet muistiin jossakin muodossa. Kysymys onkin siinä, onko tuo taltiointi muuttunut matkan varrella ja mikäli on, vaikuttaako se oleellisesti lausunnon luotettavuuteen ja sitä kautta koko rikosasian ratkaisuun tuomioistuinkäsittelyssä.

Esitutkinnassa todistajia kuullaan ensimmäistä kertaa ja kuulemiseen liittyen on mahdollista käyttää erilaisia psykologisia menetelmiä, joiden avulla voidaan saada todistaja muistamaan rikokseen liittyviä seikkoja yksityiskohtaisemmin. Vastoin tätä, kuulustelijan on oltava tarkkana, sillä vääriä menetelmiä käyttämällä todistajan lopullista kertomusta voidaan vääristää jopa kauttaaltaan. On siis pitkälti kiinni kuulustelijan kuulustelutaidoista, kuinka paljon ja kuinka luotettavaa tietoa todistajalta kuulustelutilanteessa saadaan irti. Siksi todistajien kuulusteleminen vaatii taitoa ja tuo taito kehittyy vain kuulustelemalla. (Haapasalo ym. 2000, 8.)

4 MUISTIN TOIMINTAAN LIITTYVÄT LAINALAISUUDET

Käydään seuraavaksi läpi vielä tarkemmin muistin toimintaa. Tarkoituksena on keskittyä muistin perusluonteeseen ja sen toimintaan sisäisesti vaikuttaviin tekijöihin, tarkemmin siihen, kuinka muistijälki muodostuu, millä tavalla aika näkyy muistin toiminnassa ja miten unohtaminen tapahtuu. Tarkoitus on tässä luvussa avata edellä mainittujen tekijöiden ilmenemistä muistin toiminnassa todistajan näkökulma mielessä pitäen.

4.1 Muistijälki ja sen muodostuminen

Kuten aiemmin todettiin, muisti ei kykene tallentamaan tapahtumia mieleen identtisesti todellisiin tapahtumiin verrattuna. Tämä johtuu muistin rekonstruktiiivisesta, uutta luovasta luonteesta. Rekonstruktiivinen muisti taltioi muistikuvia pohjautuen tehtyihin havaintoihin, etukäteisiin ajatuksiin, tunteisiin tai tietorakenteisiin. (Loftus 1996, viitattu teoksessa Haapasalo ym. 2000, 20.) Muisti ei siis toimi kuten video tai kopiokone, vaan muodostuu mukailevasti aiemman tiedon kautta (Nash & Ost 2017, 13).

Muistijäljen ja muistojen muodostumisen osalta puhutaan eräänlaisesta koodaamisprosessista. Tietojen tallentaminen muistiin koodaamisprosessina tarkoittaa sitä, että asiat joita nähdään, kuullaan, ajatellaan ja tunnetaan, muunnetaan muistoiksi. Kyseessä on huomion kiinnittämistä käsillä olevaan asiaan tai tapahtumaan. Se miten koodaaminen tapahtuu, vaikuttaa oleellisesti muistikuviin, joita tapahtumasta tallennetaan. (Schacter 1996, 54.) Työmuisti työskentelee aktiivisesti silloin, kun käsillä olevien asioiden muistoksi muuntaminen tapahtuu. Kuten aiemmin todettiin, työmuisti säilyttää tietoa pieniä määriä lyhyitä ajanjaksoja ja prosessoi samalla tietoa jatkuvasti. Onnistuakseen prosessoinnissa työmuisti vaatii toistoa. Toisto vaikuttaa siihen, että työmuisti on riippuvainen aivojen eri osista eri tavalla kuin esimerkiksi säilömuisti. (Schacter 1996, 54-55.)

Kun pyritään muistamaan jotakin asiaa ja toistetaan sitä mielessä, se talletetaan mieleen vain pintapuolisesti. Mikäli asia halutaan säilyttää pitkäkestoiseen säilömuistiin, täytyy asia tallettaa perusteellisemmin ja tämä vaatii asian yhdistämistä mielekkäästi jo muistissa olevaan tietoon. Asia siis täytyy yrittää tehdä jollakin tavalla merkitykselliseksi. (Schacter 1996, 55.) Esimerkki koodaamisesta on numerosarjojen, kuten tietyn puhelinnumeron muistaminen. Kun puhelinnumerossa on lähtökohtaisesti kymmenen numeroa, on niiden

muistaminen irrallaan ilman toistoa mahdotonta, sillä työmuistin kapasiteetti käsittelee vain muutamaa mieltämysyksikköä, tässä tapauksessa numeroa kerrallaan. Toistonkin kanssa muistaminen on vaikeaa pidemmän säilyttämisen kannalta. Sen sijaan tekemällä numeroista kokonaisuuksia, muodostaen esimerkiksi vuosilukuja tai tuomalla niihin joitakin jo miellettyjä merkityksiä, pystytään koko puhelinnumero muistamaan pidempään. (Schacter 1996, 55.)

Arkikokemusten perusteella voidaan ajatella, että merkityksellisemmät asiat jäävät mieleen merkityksettömiä helpommin. Kun ajatellaan meneillään olevaa tapahtumaa, muistikuvat tästä tapahtumasta syntyvät miltei automaattisesti. Sen sijaan, jos tapahtuman muistamisen mahdollisuutta halutaan parantaa tai oppia jokin uusi asia, täytyy tietoa yhdistää johonkin jo tuttuun asiaan ja luoda sille merkitys. (Schacter 1996, 57.)

4.2 Ajan vaikutus muistikuvien muodostumiseen

Mitä pidempi aika tapahtumista kuluu, sitä vaikeampi asiaan tai tapahtumaan liittyviä yksityiskohtia on muistaa. Tämä johtuu siitä, että ihmisen muistijärjestelmää ei ole tarkoitettu muistamaan yksityiskohtia loputtomasti (Haapasalo ym. 2000, 4). Ajan myötä tapausta muistellessa mieleen palaakin helpommin tapahtuman yleiskuva ja merkitys ja yksityiskohdat sen sijaan voivat jäädä kokonaan unohduksiin tai ainakin niitä joutuu hakemaan muistista enemmän kuin itse tapahtumaa. Toisaalta yksityiskohdat, jotka ovat herättäneet voimakkaita reaktioita jo tapahtuma-aikaan saattavat jäädä paremmin muistiin, kuin yksityiskohdat jotka eivät tunnu kyseisessä hetkessä merkityksellisiltä tai kiinnostavilta.

Todistajan näkökulmasta merkitystä on myös sillä, kuinka kauan tapahtumasta on aikaa havaintoja tehdä, koska se tuo vaikutuksena muistisuoritukseen ja sen yksityiskohtaisuuteen. Esimerkiksi liikenneonnettomuudet ovat usein ohi lyhyessä hetkessä, eikä todistajalla ole tosiasiallista mahdollisuutta ehtiä painaa mieleensä tapahtumia yksityiskohtia myöden vaan muistiin saattaa jäädä pintapuolisesti ainoastaan itse tapahtuma. Siitä huolimatta todistajan tulisi pystyä antamaan tapahtumista mahdollisimman tarkka ja yksityiskohtainen lausunto kuulustelussa. (Ainsworth 1998, 36.)

Muistisuorituksen kannalta on siis oleellisesti vaikutusta sillä, onko todistaja ehtinyt seurata tapahtumien kulkua vain joitakin sekunteja vai useampia minuutteja. Luonnollisesti mitä pidempään todistajalla on aikaa tapahtumia seurata, sitä yksityiskohtaisempia havaintoja siitä on mahdollista tehdä. Toisaalta jotkin tapahtumat, jotka kestävät selkeästi pidempiä aikoja, kuten päiviä, vaikuttavat muistiin niin, ettei kaikkia yksityiskohtia pystytä muistamaan tarkasti. (Ainsworth 1998, 36.) Myös todistajan alttius johdattelulle on sitä todennäköisempää mitä pidempi aika tapahtumista kuluu (Haapasalo ym. 2000, 37).

4.3 Unohtaminen

Unohtaminen on luonnollinen osa muistin toimintaa ja se on osana jokaisessa muistiprosessin vaiheessa. Jo lyhytkestoisimman sensorisen aistimuistin sisällöstä menetetään suurin osa, kun aistiärsykkeet siirtyvät työmuistiin. Työmuistista puolestaan katoaa valtaosa asioista lyhyen säilytysajan jälkeen, mikäli niitä ei toisteta. Säilömuistissa olevat tiedot voivat olla unohduksissa väliaikaisesti tai pysyvästi, jolloin niitä ei enää ole mahdollista palauttaa takaisin mieleen. (Sandström 2010, 75.)

Toisinaan asiat voivat unohtua jo mieleen painamisen yhteydessä ja tällöin asiaa on luonnollisesti mahdotonta muistaa myöhemmin. Tällainen unohtaminen on kytköksissä ennemmin työmuistin toimintaan liittyviin prosesseihin, kuin säilömuistista unohtamiseen. Varsinainen säilömuistista unohtaminen liittyy joko muistitiedon hiipumiseen tai tiedon hakemiseen. (Kalakoski 2007, 138.) Muisti kykenee kuitenkin säilyttämään tapahtumasta melko yksityiskohtaisen kuvauksen minuuttien, tuntien ja päivienkin kuluttua tapahtumasta. Tämä mahdollistaa vielä kohtuullisen tarkan mieleen palauttamisen. Pidemmän ajan myötä myös yksityiskohdat alkavat kadota ja erilaisten vaikuttimien mahdollisuus värittää muistoja todellisista tapahtumista voimistuu. (Schacter 2001, 27.)

Toisaalta on tutkitusti todettu, että unohtamisessa ei ole kyse vain tiedon hiipumisesta ajan myötä. Tätä tietoa tukee se, että asiat eivät unohdu muistista systemaattisesti eivätkä kronologisesti, vaan toisinaan edellisen päivän tapahtumat unohtuvat mielestä täysin, mutta vuoden takaiset tapahtumat muistetaan edelleen selvästi. Tästä on tehtävissä se päätelmä, että unohtaminen johtuu siis paitsi muistijäljen heikkenemisestä ajan myötä, myös asioiden sekoittumisesta muistissa keskenään. (Kalakoski 2007, 141.)

Kun unohtaminen johtuu asioiden sekoittumisesta keskenään, puhutaan interferenssistä eli muistamisen häiriintymisestä. Interferenssiin voi liittyä se, että aiemmin opitut asiat häiritsevät uuden oppimista tai päinvastoin. (Kalakoski 2007, 141.) Todistajan kohdalla tällainen voi näkyä useassa eri tilanteessa. Tapahtumapaikalla tehdessään havaintoja ja taltioidessaan niitä muistoihin, voivat havaintojen taustalla vaikuttaa esimerkiksi todistajan omat asenteet tai ennakkoluulot. Tällöin todelliseen tapahtumaan verrattuna eriäviä muistikuvia voi syntyä jo tapahtumapaikalla havaitsemisen ohessa. Toisaalta tapahtuman jälkeen todistajan muistikuvat voivat muuttua alkuperäisiin havaintoihin verrattuna esimerkiksi keskustelujen muodossa tai kuulustelutilanteessa johdattelun seurauksena.

5 TODISTAJANLAUSUNNON VIRHELÄHTEITÄ

Tässä luvussa on tarkoitus tarkastella edellisessä luvussa läpikäydyn muistin toiminnan perusluonteen lisäksi ulkoisten tekijöiden vaikutusta muistiin. Tarkemmin tarkastellaan sitä, minkälainen vaikutus todistajan omilla odotuksilla ja ennakkoluuloilla voi olla muistin kannalta. Käydään läpi myös millä tavalla olosuhteet, koettu stressi ja havaitseminen subjektiivisessa luonteessaan vaikuttavat todistajan kykyyn taltioida muistikuvia ja kuinka syntyneet muistikuvat voivat muuttua ja vääristyä tapahtumien jälkeen. Mainittakoon kuitenkin, että tarkoituksena ei ole esitellä todistajan kannalta kaikkia lausuntoon vaikuttavia virhelähteitä, vaan käydä läpi yleisimpiä havaitsemiseen ja muistiin liittyviä ongelmakohtia.

5.1 Havaitseminen

Kuten aiemmin todettiin, subjektiiviset tekijät nousevat esiin, kun todistaja tekee havaintoja tapahtumista. Subjektiiviset tekijät vaikuttavat näin ollen myös tapahtumien pohjalta syntyviin muistikuviin. Niiden lisäksi havaitsemiseen vaikuttaa joukko ulkoisia tekijöitä, kuten kulloisessakin tilanteessa vallitsevat olosuhteet. Olosuhteisiin taas voi liittyä voimakkaita tunteita ja esimerkiksi stressiä ja niilläkin on oma vaikutuksensa muistikuvien muodostumiseen. Tarkastellaan seuraavaksi näitä havaitsemiseen liittyviä sisäisiä ja ulkoisia tekijöitä ja kuinka ne näkyvät muistamisen kontekstissa.

5.1.1 Odotukset, ennakkoluulot ja tulkinnat

Todistaja luo tapahtumista oman tulkinnan ja mielikuvan tekemiensä havaintojen perusteella (Airaksinen 2014, 24). Todistajalla voi olla etukäteisiä ennakkokuuloja tai odotuksia käsillä olevasta tapahtumasta ja niillä on merkitystä havaitsemisen kannalta. Jos todistaja esimerkiksi odottaa, että pian tapahtumapaikalla oleva tekijä kaivaa aseensa taskustaan ei taskussa olevan aseensa havaitsemiseksi vaadita paljon tietoa. Mikäli ase taas on tapahtuman kannalta täysin odottamaton, vaaditaan usein voimakkaita ärsykeitä ennen kuin siitä tehdään havainto ja oikea tulkinta. (Haapasalo ym. 2000, 40.) Odotukset heijastuvat havaintoihin todellisissa tilanteissa erityisesti, jos havainnot tehdään huonoissa ja nopeasti vaihtuvissa olosuhteissa. Kun havainto-olosuhteet ovat heikot, odotusten harhaanjohtavat vaikutukset väärin havaintoihin ovat vahvasti olemassa. (Haapasalo ym. 2000, 42.)

Todistajalla voi olla myös ennakkoluuloja liittyen esimerkiksi kulttuuriin tai ulkonäköön ja nekin voivat värittää havaintoja. Erityisesti ulkonäköön liittyy stereotyyppioita eli ennakkoodotuksia. Tehtyjen tutkimusten mukaan poikkeavat ulkonäön piirteet liitetään helposti kielteisiin persoonallisuuden ominaispiirteisiin. Esimerkiksi rikoksentehtäjän ulkoiset ominaisuudet voivat vaikuttaa todistajan hänestä tekemiin arvioihin tapahtumapaikalla ja ne voivat itsessään värittää todellisuudesta tallennettuja havaintoja. (Haapasalo ym. 2000, 45-46.) Lisäksi sukupuoli ja ikä voivat vaikuttaa tapahtumasta tehtyyn tulkintaan näkyen siinä, minkälaisiin asioihin huomiota kiinnitetään (Airaksinen 2014, 25).

Toisaalta todistajat kiinnittävät tapahtumasta huomiota eri asioihin mielenkiinnonkohteidensa mukaisesti (Airaksinen 2014, 22). Tapahtumista yleensä painetaan mieleen keskeinen toiminta ja vähemmän tärkeät yksityiskohdat jäävät havaitsemisen ulottumattomiin (Ellonen & Karstinen & Nykänen 1996, 93). Mieleen jäävät yksityiskohdat ovatkin usein niitä, jotka ovat silmiinpistäviä, mielenkiintoisia ja joihin on luonnollista kiinnittää huomiota. Epätavalliset, värikkäät, oudot ja kiinnostavat asiat kiinnittävät enemmän huomiota, kuin rutiininomaiset tai arkipäiväiset asiat. Lisäksi käsitys siitä, mikä on kiinnostavaa tai vastaavasti arkipäiväistä ei ole kaikille sama, sillä tulkinnot tehdään subjektiivisten elämäkokemusten tai muiden intressien kautta. (Haapasalo ym. 2000, 25.)

Lisäksi todistajan kyvyt ja omat tottumukset voivat vaikuttaa havaitsemiseen. Esimerkiksi todistaja, jolla on omakohtaiseen kokemukseen ja osaamiseen perustuvaa tietoa jostakin asiasta, josta hänen tulee todistaa, voi kyetä kertomaan kuulustelussa tapauksessa esiintyvistä seikoista täsmällisemmin. Toisaalta tällainen todistaja on vähemmän altis johdattelulle, koska hänellä on tietystä aiheesta etukäteistä tietoa. (Airaksinen 2014, 22-23.) Näin ollen esimerkiksi saman tapahtuman kaksi eri silminnäkijää voivat kiinnittää tapahtumapaikalla huomiota täysin eri asioihin ja tämä vaikuttaa oleellisesti myös siihen, minkälainen muistijälki tapahtumasta jää.

5.1.2 Olosuhteet

Olosuhteita tarkasteltaessa havaitsemiseen vaikuttavat muun muassa tapahtuman kesto ja siten se, kuinka kauan tapahtumista on aikaa havaintoja tehdä. Tämä näkyy erityisesti silloin, kun yritetään muistaa tapahtumien yksityiskohtia. Mikäli tapahtuma on ollut nopea ja

lyhytkestoinen, on muistisuoritus huomattavasti puutteellisempi kuin tapahtuman ollessa selkeästi pidempi. (Haapasalo ym. 2000, 24.) Keston ohella myös havaintojen toistuminen ja niiden taajuus vaikuttavat kykyyn muistaa. Esimerkiksi tiettyjen kasvojen näkeminen toistuvasti uudelleen tekee ne luonnollisesti paremmin muistettavaksi, sillä toiston kautta ne alkavat jäädä mieleen. Tästä päästään siihen, että havaitun tuttuus voi vaikuttaa siihen, miten hyvin asia pysyy mielessä ja kuinka helposti se pystytään mielestä palauttamaan. (Haapasalo ym. 2000, 24-25.)

Vaikka havaintojen toistuvuuden vaikutus on yleensä positiivinen, on kuitenkin otettava huomioon, että havaintojen runsaudella on vaaransakin. Esimerkiksi jossakin tilanteessa nähdyt tutut kasvot saatetaan muistaa nähdyksi myös jossakin sellaisessa tilanteessa, jossa ne eivät todellisuudessa ole esiintyneet. Tätä kutsutaan tiedostamattomaksi siirtymäksi. (Haapasalo ym. 2000, 25.) Tiedostamattomassa siirtymässä on kyse siitä, että jossakin tilanteessa todistaja saattaa muistaa tutut kasvot, mutta ei kykene muistamaan mistä yhteydestä. Tällaisessa siirtymässä on oma vaaransa tunnistustilanteissa. Todistaja, joka pitää joitakin kasvoja entuudestaan tuttuina, voi helpommin rinnastaa kasvot rikoksen tekijään ja tunnistaa tämän samaksi henkilöksi, jonka on nähnyt tapahtumapaikalla, vaikka näin ei välttämättä olisikaan. (Haapasalo ym. 2000, 25-26.)

Lisäksi olosuhteet näkyvät havaitsemisen suhteen siinä, että fysikaalisten ominaisuuksien kuten nopeuden, etäisyyden tai matkojen pituuksien arviointi voi olla erinäisistä olosuhteista johtuen erittäin haastavaa ja siten arvioinnissa voi esiintyä merkittäviäkin virheitä. (Haapasalo 2014, viitattu teoksessa Airaksinen 2014, 24.) Havaintojen tarkkuuteen voi vaikuttaa esimerkiksi tapahtumapaikan ympäristö. Mikäli tilanteessa on paljon muuttuvia tekijöitä kuten liikkuvia kohteita, voi tarkkaavaisuus kohdistua tahattomasti ajoittain myös muuhun ympäristöön ja se voi jättää tapahtumaan joitakin aukkoja, joita todistaja täydentää aiemmin läpikäytyjen subjektiivisten tekijöiden avulla. Lisäksi sääolosuhteet tai vuorokauden aika vaikuttavat havaitsemiseen. Esimerkiksi hämärässä virhearvioiden lisääntyminen on todennäköistä, koska pimeys heikentää luontaisesti ihmisen näkökykyä. Tällöin todistaja joutuu keskittymään havaitsemiseen enemmän ja keskittyminen taas voi häiriintyä edellä mainittujen tekijöiden vaikutuksesta.

5.1.3 Stressi

Stressi tunnetaan arkikielessä jännittyneenä tunnetilana. Stressi voi syntyä kuormittavaksi koettujen tilanteiden seurauksena ja se voidaan tuntea fysiologisina stressireaktioina. Psykologiassa stressiin liitetään kuuluvaksi pelot, hermostuneisuus ja avuttomuuden tunne. Näin ollen se vaikuttaa kokonaisuutena laajemmin psykososiaalisten tekijöiden ja ympäristötekijöiden kautta fyysiseen ja psyykkiseen hyvinvointiin. (Sandström 2010, 171.)

Melko usein rikostapahtumiin liittyy todistajan näkökulmasta voimakastakin stressiä. Erityisesti se voi näkyä väkivaltaisissa tai traumaattisissa tapahtumissa. Tällaisissa tilanteissa on tyypillistä, että tapahtumien kestoa yliarvioidaan. Toisaalta stressin tai traumaattisten kokemusten äärellä yksittäisiä tapahtumia voi olla vaikea muistaa kovin yksityiskohtaisesti. (Haapasalo ym. 2000, 24-25.) Stressillä on siis tällaisissa tilanteissa vaikutusta ja jo sen ilmeneminen itsessään voi todistajan kohdalla johtaa harhaan siinä, kuinka pitkäkestoiseksi joidenkin tapahtumien kulkua arvioidaan. Erityisen haitallista tämä voi olla tapauksissa, jossa ajalla on merkitystä asian kannalta.

Toisaalta erityisesti väkivaltaisten tapahtumien osalta aktivaatiotaso voi kohota siten, että tarkkaavaisuuden sektori kapenee. Tämä taas voi johtaa siihen, että väkivaltaisista tapahtumista on vaikeampi palauttaa mieleen yksityiskohtia, kuin väkivallattomista tapahtumista. Väkivaltaisissa tapauksissa tarkkaavaisuus kaventuu helposti niin, että huomio kiinnittyy helposti vain yhteen asiaan, esimerkiksi tekijän tekovälineeseen ja tällöin muut merkittävät seikat voivat jäädä kokonaan huomioimatta. (Haapasalo ym. 2000, 26, 33.) Huomio kiinnittyy siis tällöin herkemmin itse tekemiseen, ympäristöön tai tekijään liittyvien yksityiskohtien sijaan, vaikka ne voisivat olla oleellisesti tärkeitä (Haapasalo ym. 2000, 25). Mikäli siis todistaja on ollut tapahtuma-aikaan stressin tuoman paineen ja jännityksen alla ja mikäli tapahtuma on sattunut nopeasti ja odottamatta, tapahtuman yksityiskohdat on todennäköisesti havaittu puutteellisesti tai ne ovat voineet jäädä kokonaan havaitsematta. Niihin voi tällöin sisältyä myös voimakkaita henkilökohtaisia käsityksiä ja tulkintoja. (Ellonen ym. 1996, 94.)

5.2 Muistikuvien vääristyminen tapahtumien jälkeen

Todistajanlausunnon luotettavuuden kannalta ongelmallista on, että muistiin voi tulla vääristymiä mieleen painamisen, mielessä säilyttämisen tai mielestä palauttamisen aikana, siis jokaisessa muistiprosessin vaiheessa (Haapasalo ym. 2000, 20). Lisäksi toisinaan subjektiivinen kokemus siitä, että jokin asia muistetaan, ei todellisuudessa takaa sitä, että kokemus vastaisi todellisia tapahtumia. Tämä johtuu siitä, että lähdemuisti eli kyky muistaa taltioituneiden muistojen alkuperä on varsin heikko. Tämän vuoksi voi olla vaikea erottaa, onko elävältä tuntuva muistikuva todella peräisin jostakin tapahtumasta vai sekoittuuko muistoon sellaisia asioita, jotka on esimerkiksi kuultu, luettu tai tulleet tietoon jotakin muuta kautta. (Kalakoski 2014, 24.) Riski todistajan muistikuvien vääristymiseen tapahtumien jälkeen on siis olemassa.

5.2.1 Harhaanjohtava tieto

Harhaanjohtavan tiedon vaikutus muistisuoritukseen perustuu kahteen teoriaan, jotka todistajanpsykologiaa pitkään tutkinut amerikkalainen psykologian professori Elizabeth Loftus on tutkimustensa perusteella kehittänyt. Toisen teorian mukaan muistijälki häviää osittain tai kokonaan harhaanjohtavan tiedon takia ja tällöin kyse on muistissa säilymistä koskevan tiedon heikentymisestä, kun harhaanjohtava tieto tuo siihen muutoksensa. Toinen teoria puoltaa sitä, että harhaanjohtava tieto häiritsee pääsyä aikaisemmin varastoituun tietoon säilyttäen kuitenkin alkuperäisen muistijäljen eli vaikutukset näkyvät mieleen palauttamisen vaiheessa. Tällöin muistiin varastoitu tieto säilyy koskemattomana mutta harhaanjohtava tieto häiritsee sen mieleen palautusta. Tutkimustulosten pohjalta Loftus on tullut siihen tulokseen, että kyse on enemmän jälkimmäisestä teoriasta. (Loftus ym. 1995, viitattu teoksessa Haapasalo ym. 2000, 57.)

Harhaanjohtava tieto voi vääristää todistajan kertomusta esimerkiksi tilanteessa, jossa todistajalle annetaan tapahtuman jälkeen tieto henkilön käyttäytymisestä. Tuo tieto voi saada todistajan pitämään henkilöä syyllisenä. Eräs esimerkki tästä on tutkimus, jossa koehenkilöille näytettiin filmi auton ja moottoripyörän välisestä onnettomuudesta. Osalle ryhmästä kerrottiin, että auton kuljettaja ei ollut auttanut loukkaantunutta moottoripyöräilijää vaan pakeni onnettomuuspaikalta. Lisäksi ryhmälle kerrottiin, että moottoripyöräilijä oli ollut humalassa. Toiselle ryhmälle tällaista harhaanjohtavaa tietoa ei

kerrottu. Tutkimustulokset osoittivat, että syyllisyyskysymysten arviointiin vaikuttivat annetut negatiiviset tiedot onnettomuuden osapuolista. Ryhmä, joka kuuli henkilöistä kielteistä tietoa, arvioi nämä herkemmin syylliseksi onnettomuuteen kuin ryhmä, jolle harhaanjohtavaa tietoa ei annettu. (Köhnken & Brockman 1987, viitattu teoksessa Haapasalo ym. 2000, 58-59.)

Tutkimusten avulla on myös todettu, että sanavalinnoilla on merkittävä vaikutus harhaanjohtavuuden kannalta. Esimerkiksi kysymys: ”*Millä nopeudella autot kulkivat, kun ne paiskautuivat yhteen?*” sai koehenkilöt kertomaan virheellisempää tietoa tapahtumista, kuin kysymys: ”*Millä nopeudella autot kulkivat, kun ne kolaroivat?*”. Kyse on siitä, että sanan paiskautua vuoksi koehenkilöt arvioivat auton nopeuden suuremmaksi, kuin sanan kolaroida kohdalla. Sana paiskautua itsessään luo mielikuvan siitä, että vauhdin on täytynyt olla kova, sillä sen sisältämä merkitys on voimakas. Lisäksi henkilöt, joille esitettiin sana paiskautua, muistivat nähneensä onnettomuuspaikalla rikkoutunutta lasia, jota siellä ei kuitenkaan todellisuudessa ollut. (Loftus & Zanni 1975, viitattu teoksessa Haapasalo ym. 2000, 58.) Tutkimuksista on siis pääteltävissä, että jopa yksittäisen sanan perusteella tehtävät tulkinnat voivat vaikuttaa harhaanjohtavasti todellisiin muistikuviiin.

Kuulustelutilanteessa todistaja altistuu todennäköisesti herkemmin harhaanjohtavalle tiedolle, mikäli se on kätkeyty kysymykseen, kuin jos se on sijoitettu kysymyksen keskiöön. Mutkikas kysymys, joka suuntaa todistajan huomion pois kysymykseen piilotetusta harhaanjohtavasta yksityiskohdasta vääristää herkästi muistisuoritusta. Lisäksi harhaanjohtava tieto hyväksytään helpoimmin, kun kysyjällä on auktoriteettinen asema. (Haapasalo ym. 2000, 59.) Kuulustelutilanteessa tällainen harhaanjohtavuus voi näkyä siinä, että mikäli poliisilla on itsellään tapauksesta oma näkemyksensä ja tämä tuodaan epähuomiossa näkyviin esitetyissä kysymyksissä, on mahdollista, että todistaja vastaa tuon näkemyksen mukaisesti.

Todistajan muistin näkökulmasta kertomuksen keskeisimpiin tapahtumiin on vaikeampi vaikuttaa harhaanjohtavan tiedon avulla, kuin hajanaisiin yksityiskohtiin, jotka ovat johdattelulle alttiimpia (Loftus 1996, viitattu teoksessa Haapasalo ym. 2000, 60-61). Muisti ei kuitenkaan missään muodossaan ole täysin immuuni vaikutuksille ja mikäli harhaanjohtava tieto saa siitä otteen, voi se vaikuttaa muistiin toisinaan hyvinkin voimakkaasti ja merkittävästi. (Loftus 2003, 868.) Tämän vuoksi kuulustelijan tulee olla

tarkkana esittäessään tapahtuman yksityiskohtiin liittyviä tarkentavia kysymyksiä, jotta mahdolliset omat käsitykset eivät johdata todistajaa harhaan ja vääristä kuulustelukertomusta.

5.2.2 Keskustelut ja muualta tullut tieto

Kuten todettua, uusi tieto muokkaa jo muistissa olevia asioita. Esimerkiksi keskustelu tapahtuman jälkeen muiden ihmisten kanssa tai tapahtumasta olevat mediatiedotteet voivat muokata todistajan muistikuvia, sillä niissä esiintyvä tieto voi olla väärää tai muuten poiketa todistajan omakohtaisista kokemuksista ja siten sekoittaa alkuperäisten muistojen kanssa (Loftus 2003, 868). Tavallinen muistivirhe tapahtumien jälkeen onkin, että todistaja muistaa väärin alkuperäisen tietonsa lähteen eli ei enää kykene erottamaan, mitkä seikat omassa kertomuksessa perustuvat omakohtaisiin havaintoihin ja mitkä toiselta kuultuun tai median kautta saatuun tietoon. (Haapasalo ym. 2000, 61; Airaksinen 2014, 27.)

Muistikuvien muuttuminen keskustelun kautta voi näkyä esimerkiksi jaettaessa näkemyksiä tapahtuman kansatodistajan kanssa. Silminnäkijätilanteessa olleet todistajat voivat käydä tapahtumaa läpi ja tällöin jo yhden todistajan virheellinen muistikuva voi muokata kaikkien todistajien muistia. Pelkkä tapahtuman läpikäynti uudelleen keskustelun kautta voi siis muuttaa todistajan tapahtumasta muodostettuja muistoja. Tapahtumien läpikäynti voi muuttua myös kertomuksen kautta, sillä usein kerran kerrottu asia tuntuu varmemmalta uudelleen kerrottaessa, vaikka todellisuudessa muistikuvat eivät ole yhtään sen täsmällisempiä kuin ensimmäiselläkään kerralla. (Airaksinen 2014, 27.) Kuulustelutilanteessa tällainen nousee helposti esiin esimerkiksi kuulustelijan pyytäessä todistajaa kertomaan useamman kerran jostakin yksittäisestä tapahtumakulusta. Toiston kautta todistaja todennäköisemmin kertoo tapahtumasta varmemmin, sillä oma kertomus tuntuu todellisemmalta, kun sitä käsitellään muistissa aktiivisesti.

Muistikuvia voivat vääristää myös muilta kuin kansatodistajilta kuullut asiat, jotka todistaja liittää osaksi omia muistikuviaan ja näin alkuperäinen tapahtumakulku muuttuu (Haapasalo ym. 2000, 70). Tapahtumasta olevat uutiset tai muut mediatiedotteet voivat myös todistajan tavoittaessaan muokata alkuperäistä tietoa. Mediatietoon tulisi suhtautua kriittisesti, sillä joidenkin tiedotteiden tarkoitus on enemmänkin kiinnittää ihmisten huomiota ja tällöin tapahtumista kirjoitetaan ja tiedotetaan kärkkäästi, toisinaan liioittelevastikin. Toisaalta

niissä saattaa esiintyä virheitä, koska tiedon alkuperä ei aina perustu kenenkään omakohtaiseen kokemukseen vaan se voi näkyä useammasta lähteestä kerätyn tiedon kautta. Joka tapauksessa todistajan seurattessa tapahtuman mediatiedotteita voi niissä esiintyvä tieto sulautua osaksi todistajan omia muistikuvia.

Myös todistajan oma asenne vaikuttaa siihen, mitkä asiat mielessä säilyvät. Luonnollisesti asiat, joita todistaja pitää tärkeänä muistetaan paremmin, kuin ne, joita pidetään vähemmän tärkeänä. (Ellonen ym. 1996, 96.) Arkipäiväisistä tai merkityksettömistä tapahtumista muodostetut muistot ovatkin usein alttiimpia muutoksille. Tämä perustuu siihen, että tapahtumista, joissa koetaan voimakkaita tunteita, muodostuu voimakkaampi muistijälki kuin tavanomaisemmista tapahtumista. Toisaalta nuo tunteikkaammatkaan muistot eivät ole immuuneja vääristymiselle, sillä niihin pätevät samat lainalaisuudet, kuin neutraalimpiin muistoihin. (Nash & Ost 2017, 18.)

Alkuperäisistä muistikuvista muodostuneita, niistä kuitenkin poikkeavia virheellisiä muistikuvia kutsutaan valemuistoiksi. Valemuiстоjen syntymistä on tutkittu kokeellisten menetelmien avulla. (Haapasalo ym. 2000, 74.) Valemuistoihin voivat vaikuttaa merkittävästi johdattelevasti asetetut sanavalinnat tai kysymykset. Toisaalta niihin voivat vaikuttaa useasta eri lähteestä tulleet tiedot, jotka sekoittuvat sekä keskenään että todellisesti tapahtumasta luotujen omien muistojen kanssa. Valemuistoista voi kehittyä jopa niin uskottavia, että niitä enää kyetä erottamaan todellisista tapahtumista. (Haapasalo ym. 2000, 81-82.) Niiden on mahdollista kehittyä ja syntyä vielä esitutkinnankin aikana ja tämän vuoksi myös kuulustelijan tulee olla tarkkana omassa vuorovaikutuksessaan.

6 POLIISIN TOIMINTA KUULUSTELUTILANTEESSA

Poliisin ammattia voisi luonnehtia viestintäammattiksi, sillä poliisi on joka päivä tekemisissä erilaisten ihmisten kanssa ja näin ollen työtä ei pystyittäisi tekemään ilman taitoa ilmaista itseään suullisesti ja kirjallisesti, kuunnella tehokkaasti ja lukea toisen lähettämiä viestejä. (Ellonen ym. 1996, 13.) Kuulustelutilanne on poliisityön osa-alue, jossa tällainen vahva vuorovaikutus ja viestintä korostuvat.

Aiemmissä luvuissa on nyt käsitelty muistia ja sen toimintaa, todistajankuulusteluun liittyviä peruselementtejä sekä seikkoja, jotka vaikuttavat todistajan kykyyn tallentaa muistoja tapahtumista ennen kuulustelua. Seuraavaksi on tarkoituksena keskittyä juuri kuulustelutilanteeseen ja siihen, kuinka edellä mainitut seikat voivat nousta kuulustelussa esiin ja minkälaiset tekijät toimivat tässä suhteessa vaikuttimina. Luvussa käsitellään myös kognitiivista kuulustelumenetelmää kuulustelukeinona, jonka avulla poliisin on mahdollista tukea todistajan muistia, kun nuo muistamisen taustalla vaikuttavat tekijät tiedostetaan.

6.1 Kuulustelu vuorovaikutustilanteena

Kuulustelussa on vahvasti läsnä vuorovaikutus. Vuorovaikutus on monimutkainen kahden tai useamman ihmisen keskinäiseen viestintään liittyvä prosessi. Monimutkaisuutensa vuoksi sille on haastava antaa yksiselitteistä merkitystä. (Kielijelppi, luettu 9.4.2018.) Kuulustelutilanteen näkökulmasta vuorovaikutusta voisi luonnehtia poliisin ja kuulusteltavan keskinäisenä vaikuttamisena toisiinsa viestinnän kautta sanoin ja elein. Viestintä puolestaan on tietojen, taitojen, tunteiden, toiveiden, ajatelmien, kuvitelmien ja kokemusten vaihtamista keskinäisessä vuorovaikutuksessa ihmisten välillä. Viestintä sisältää tietojen antamista ja ottamista, ymmärtämistä ja ymmärretyksi tuleamista. (Ellonen ym. 1996, 13.)

Lähtökohtana viestintätilanteelle on yleensä se, että kahden ihmisen ollessa keskenään vuorovaikutuksessa toisen sanomaan reagoidaan suullisen sanoman kautta, vaikka viestintä onkin paljon enemmän kuin sanat, joita sanotaan. Verbaalisen eli suullisen sanoman lisäksi viestintä koostuu nonverbaalisesta viestinnästä eli ilmeistä, eleistä ja kehon kielestä. Todellisuudessa onkin niin, että vaikka sanat luovat sisällön sille mitä tarkoitetaan, juuri sanaton viestintä paljastaa varsinaisen sanoman. (Ellonen & Nurmi & Raivola & T. Välihalo

& U. Välihalo 1997, 139.) Poliisin täytyy osata työssään paitsi kontrolloida omaa sanatonta viestintäänsä myös tulkita kuultavan sanatonta viestintää (Ellonen ym. 1996, 26).

6.1.1 Kuulustelun viestinnällinen luonne

Toisin kuin ehkä yleisesti ajatellaan, kuulustelussa tarvittavat kuulustelutaidot ovat lähinnä tavallisia viestinnän perustaitoja, sillä koko kuulustelutilanne rakentuu vuorovaikutuksen ympärille. Kuulustelu on pääsääntöisesti kuulustelijan ja kuultavan keskinäinen keskustelu, mutta toisinaan kuulusteluun voi osallistua esimerkiksi kuulustelutodistaja. Vaikka muut kuulusteluun osallistuvat henkilöt eivät saa osallistua itse kuulustelun kulkuun millään tavalla, voi heidän läsnäolonsa vaikuttaa tilanteessa syntyvään vuorovaikutukseen. Tämä voi näkyä erityisesti sellaisten tapausten kohdalla, jossa kyse on vaikeista tai aroista asioista. Luonnollisesti kahden ihmisen keskustelu on tilanteena intiimimpi ja se voi helpottaa asioista puhumista. (Ellonen ym. 1996, 53.)

Kuulustelutilanteessa kuulustelijan ja asiakkaan välinen asema on selkeä, sillä poliisi on se joka johtaa kuulustelutilannetta. Tämä luo kuulustelutilanteesta lähtökohtaisesti epätasa-arvoisen tarkasteltaessa tilannetta viestinnällisestä näkökulmasta, sillä poliisilla on oikeus määrätä, mistä tilanteesta puhutaan ja oikeus johtaa tilannetta sekä keskeyttää toinen keskustelun ohessa. (Ellonen ym. 1996, 54.) Todistajankuulustelussa viestinnällinen epätasa-arvoisuus näkyy siinä, että poliisi voi esittää todistajalle kysymyksiä, joihin tämän on ilmaisovelvollisuuteen nojaten pakko vastata, vaikka kysymykset koskisivatkin joitakin arkoja tai epämieluisia seikkoja, joista puhuminen ei tapahdu luontevasti.

Lisäksi on otettava huomioon, että jokaisella on oma käsityksensä poliisista ja se on voinut muodostua jo ennen kuulustelua esimerkiksi aiempien kokemusten tai ennakkokäsitysten kautta. Jokainen kuulustelutilanne on sellainen, että se voi joko synnyttää uusia tai muokata jo olemassa olevia käsityksiä poliisista ja tämän vuoksi kuulustelijan tulisi käyttäytyä kuulustelutilanteessa niin, että käsitykset pysyisivät positiivisina. (Ellonen ym. 1996, 54-55.) Tietyllä kuulustelukäyttäytymisellä voidaan myös parantaa kuulustelijan ja kuulusteltavan välille syntyvää luottamusta ja siten kuulustelutilanteen vuorovaikutusta.

6.1.2 Kuulustelukäyttäytyminen ja luottamus

Toisinaan vuorovaikutuksen onnistuminen kuulustelutilanteessa voi olla riippuvainen siitä, kuinka kuulusteltava osaa huomioida kuulusteltavan persoonallisuuden (Ellonen ym. 1996, 68). Ennen kuulustelua poliisin olisikin hyvä huomioida kuulusteltavan yhteistyöhalukkuus, sillä se vaikuttaa myös kuulustelun ilmapiiriin. Vastahakoisilla kuultavilla voi olla tietoja asioista, joita he eivät syystä tai toisesta halua kertoa. (Ellonen ym. 1996, 74.) Todistajankuulustelun kannalta tällainen tilanne on haasteellinen, sillä kuulustelija ei voi tietää onko todistajalla tapahtumista enemmän tietoa, kuin kertomuksen kautta annetaan ymmärtää. Kuulustelutaidot nousevatkin tällaisessa tilanteessa esiin, sillä kysymysten avulla asiasta on mahdollista saada lisäselvitystä, koska todistajan on tahdostaan riippumatta vastattava kysymyksiin.

Poliisin tulee kiinnittää huomiota myös omaan kuulustelukäyttäytymiseensä, sillä viestintää tapahtuu jatkuvasti huolimatta siitä, sanotaanko ääneen mitään. Viestinnällä vaikutetaan jatkuvasti vastapuoleen ja kuulustelutilanteessa tietynlainen käytös voi viestittää tietynlaista signaalia esimerkiksi kuulustelijan olemuksesta tai asennoitumisesta ja näin edelleen näkyä tilanteessa kehittyvässä keskinäisessä luottamuksessa. Pahimmassa tapauksessa signaalit voivat vaikuttaa jopa johdattelevasti kuultavaan ja siten kerrottuun kertomukseen. (Ellonen ym. 1997, 139.)

Luottamus on kuulustelutilanteessa syntyvän vuorovaikutuksen yksi tärkeimmistä kulmakivistä. Se vaatii yhteisymmärrystä, kontaktia ja yhteistyötä (Ellonen ym. 1997, 140). Kuten muissakin vuorovaikutustilanteissa, voi myös kuulustelussa luottamus olla avain siihen, kuinka avoimesti todistaja tapahtumista kertoo. Luottamukseen voi vaikuttaa myös kuulustelutilanteen joustavuus. Kun kuulustelija osaa huomioida kuulusteltavan käyttäytymistä ja mukauttaa omaa käyttäytymistään siihen, voi se samalla edesauttaa parempaan kontaktiin. Toisaalta joustavuuteen kuuluu myös taito arvioida kuulusteltavan tapaa olla vuorovaikutuksessa ja sovittaa omaa vuorovaikutustyyliä vastaamaan kuulusteltavaa. (Ellonen ym. 1997, 142.) Hyvä tilanteessa syntyvä luottamus voi olla eduksi myös siitä näkökulmasta, että poliisi koetaan helpommin lähestyttäväksi ja inhimilliseksi. Todistajankin on helpompi puhua kuulustelussa sellaiselle poliisille, joka osoittaa aitoa kiinnostusta ja jolta ei tarvitse pelätä tuomitsemista tai arvostelua. (Nissilä 2017, 27.)

6.1.3 Kysyminen ja kuunteleminen

Kuunteleminen on viestinnän perustaito ja se itsessään luo pohjan myös muille viestintä- ja vuorovaikutustaidoille. Kuunteleminen on aktiivista toimintaa, jossa otetaan vastaan ja pyritään ymmärtämään puhutun merkitystä. Kuunteleminen mahdollistaa myös puhujan nonverbaalisen viestinnän, kuten äänenpainon seurannan ja tämä taas asiasta tehtäviä tulkintoja. (Ellonen ym. 1996, 19, 34.) Hyvä kuuntelija osaakin seurata sisällön rakentumista sekä erottaa epäolennaiset asiat olennaisista ja faktatiedon mielipiteistä. Hyvällä kuuntelijalla on myös kyky kiinnittää huomiota tilanteen kontekstiin ja esittämiinsä kysymyksiin ja niiden muotoon, kuunnella loppuun asti ja vasta sitten muodostaa kuulemastaan yhteenvetoja ja johtopäätöksiä tuomatta kuitenkaan mukaan omia henkilökohtaisia päätöksiä tai mielipiteitä. (Ala-Kortesmaa 2016, 6-7.)

Kuuntelemisella on tärkeä merkitys poliisin työn kannalta, kun pyritään selvittämään mitä on tapahtunut (Nissilä 2017, 25). Kuulustelutilanteessa kuunteleminen on tärkeää myös siksi, että todistajanlausunnon osalta poliisin täytyy arvioida kertomuksen luotettavuutta. Huomiota tulee kiinnittää siihen, millä todennäköisyydellä todistaja asian ilmaisee. On tärkeää, että tieto kirjataan samalla varmuudella ja sanoilla myös kuulustelukertomukseen. Jos todistaja on esimerkiksi epävarma jostakin tiedosta, sen tulee näkyä kirjatussa kertomuksessa samoin kuin sen, perustuuko todistajan tieto omakohtaiseen havaintoon, kuulopuheeseen vai tehtyyn päätelmään. Vasta perustelut antavat poliisille lähtökohdan tiedon luotettavuuden arviointiin. (Ellonen ym. 1996, 19.)

Lisäksi on tärkeää, että kuulustelija kykenee etsimään kertomuksesta tapahtuman kannalta relevantit ja tärkeät asiat ja nostamaan ne esiin. Kuulustelujen laatu voi vaihdella paljon kuultavan mukaan ja hyvät vuorovaikutustaidot helpottavat sekä kuulustelijaa pitämään kuulustelun johdonmukaisena, että kuultavaa tämän kertomuksessa. (Ellonen ym. 1996, 34.) Kuulustelijan täytyy olla tarkkana myös kuuntelijan roolissa oman viestintänsä suhteen. Omiin sanoihin ja eleisiin on hyvä kiinnittää huomiota, jottei kuulusteltavalle paljasteta liikaa ja vaaranneta siten kuulustelun luotettavuutta. (Ellonen ym. 1996, 35.) Kuulustelukertomuksen vääristymisen kannalta vaaraksi voi olla myös kuulustelijan valikoiva kuuntelu. Valikoiva kuuntelu tarkoittaa sitä, että tapahtumasta kuullaan vain, mikä omien tulkintojen pohjalta sopii tai on tärkeää asian kannalta. Hyvä kuulustelija kuuntelee kaikki seikat, jotka kuulusteltava tuo asiasta esiin. (Ellonen ym. 1996, 39.)

6.2 Todistajan kuulusteleminen ja kognitiivinen kuulustelumenetelmä

Kuten aiemmin todettiin, todistajia kuulustellaan esitutkinnassa ensimmäistä kertaa. Myöhemmin todistaja saatetaan kutsua todistamaan rikosasian tuomioistuinkäsittelyyn. Oikeudenkäynnit järjestetään yleensä jonkin asteisella viiveellä esitutkinnan päättämisestä ja toisinaan viive voi olla pitkäkin. Tästä johtuen todistajan on vaikea enää oikeudenkäynnissä kertoa tapahtumista tekemiään havaintoja kovin yksityiskohtaisesti ja usein tukeutuukin esitutkinnassa kuulustelussa antamaansa kertomukseen. Erityisesti tämän vuoksi on merkitystä sillä, kuinka tarkasti ja huolellisesti poliisi todistajan esitutkinnassa kuulustelee. (Ellonen ym. 1996, 88.)

On myös mahdollista, että todistajalta saatu tieto voi ratkaista koko rikostutkinnan etenemisen ja tapauksen selvittämisen. Todistajan kuulusteleminen onkin kuulustelijalle oma haasteensa, sillä on tiedettävä ja otettava huomioon todistajan tiedonkäsittelyn ominaispiirteet. Tästä päästään juuri muistin toiminnan ytimeen. Se kuinka hyvin todistaja pystyy kuulustelussa palauttamaan mieleensä tapahtumasta tekemiään havaintoja, on myös osaltaan riippuvainen kuulustelijan ja todistajan keskinäisestä vuorovaikutuksesta. (Ellonen ym. 1996, 88.)

Toisaalta on selvää, että todistajanlausunnolla ei ole tapahtuman kannalta painoarvoa, mikäli todistaja ei muista tapahtumia tai kykene kertomaan rikoksen selvittämisen kannalta oleellisia tietoja. Tällaisissa tapauksissa kuulustelijan tulisi yrittää auttaa todistajaa palauttamaan oleellisia asioita mieleen. Tällaisessa toiminnassa kuulustelija tarvitsee psykologista tietoa ja ymmärrystä, jotta todistajaa ei tosiasiallisesti lähdetä johdattelemaan harhaan. Hyvä kuulustelija myös ymmärtää, että todistaja muistaa sen minkä muistaa, ei yhtään enempää ja turha paineistaminen ei edesauta muistamista. (Ellonen ym. 1996, 88.)

Mikäli jossakin rikosasiassa on useita todistajia, on mahdollista, että poliisi saa heiltä verrattain erilaisia kertomuksia tapahtumien kulusta. Tässä juuri mitataan poliisin kuulustelutaitoa ja ymmärrystä, sillä kyse ei useinkaan ole valehtelusta vaan tiedonkäsittelyn luonteesta, havaintojen tekemisestä ja muistamisesta. (Ellonen ym. 1996, 89.) Poliisin on tällaisissa tilanteissa tärkeää ymmärtää juuri havaintojen tekemisen ja muistamisen taustalla vaikuttavia tekijöitä. Jokainen todistaja luo tapahtumasta muistikuvia pohjautuen havaintoihin subjektiivisessa luonteessaan ja niiden eroavuus johtuu siitä, että jokainen

todistaja voi samasta tapahtumasta kiinnittää omien intressiensä tai muiden taustalla vaikuttavien käsitysten pohjalta huomiota aivan eri asioihin.

Haasteensa kuulustelijalle todistajan kuulustelun osalta tuo se, että on pitkälti kiinni poliisin toiminnasta, kuinka luotettavasti kuulustelu hoidetaan ja kuinka hyvät edellytykset todistajalle annetaan muistin tueksi. Vastaavasti kuulustelijalta vaatii harjaantunutta silmää erottaa, puhuuko todistaja totta vai luuleeko todistaja puhuvansa totta. (Ellonen ym. 1996, 89.) Lisäksi kuulustelukertomuksen tasoon vaikuttaa paljon se, kuinka kuulustelija hallitsee kuulustelutilanteen vuorovaikutuksellisesti. Hyvä valmistautuminen on siis luonnollinen perusta hyvälle kuulustelulle. (Ellonen ym. 1996, 103.)

Valmistautumisen lisäksi todistajan kykyyn ja tarkkuuteen palauttaa mieleen asioita vaikuttaa käytetty kuulustelumenetelmä ja optimaalista onkin käyttää menetelmää, jonka avulla pyritään samalla tukemaan todistajan muistisuoritusta. Kuten aiemmin on tullut todettua, muistin toiminnalle on ominaista asioiden vääristyminen ja unohtaminen ajan myötä ja tällöin todistaja täydentää muistiaukkoja tehdyillä tulkinnoilla tai tapahtuman jälkeen muualta tulleen tiedon kautta. (Haapasalo ym. 2000, 130.) On tutkitusti todettua, että vapaa muistista palauttaminen tuottaa tarkimman kertomuksen, joskin vähiten täydellisen. Täydellisyyteen voidaan kuitenkin pyrkiä tarkentavien kysymysten avulla. (Loftus 1996, viitattu teoksessa Haapasalo ym. 2000, 130-131.)

Tutkitusti paras vaihtoehto onkin kuulustella todistajaa ensin vapaan kerronnan kautta ja sen jälkeen esittää avoimia, tarkentavia kysymyksiä. Tällaista todistajan muistisuorituksen tehostamista varten kehitettyä kuulustelumenetelmää kutsutaan kognitiiviseksi kuulustelumenetelmäksi, jonka avulla pyritään saamaan tapahtumista mahdollisimman täydellinen ja yksityiskohtainen kertomus. (Haapasalo ym. 2000, 131.) Kognitiivista kuulustelumenetelmää on kehitetty sen perustamisen jälkeen ja nykyään sen tehostetun version tarkoituksena on motivoida todistajaa muistelemaan ja kertomaan tapahtumista käyttämällä muistitekniisiä apuvälineitä. Kognitiivisessa kuulustelumenetelmässä todistaja saa aktiivisen roolin kertojana. Menetelmän avulla pyritään luomaan hyvä luottamus kuulustelijan ja todistajan välillä ja tämän jälkeen itse kuulustelu etenee vapaan kerronnan kautta, jota seuraavat avoimet lisäkysymykset. Menetelmän tarkoituksena on rohkaista ja kannustaa todistajaa kertomaan tapahtumasta kaikki ja muistelemaan tapahtumia niiden

alkuperäisessä kontekstissa palauttamalla ne mieleen sitä kautta. (Vredevelde 2011, 37.) Käydään seuraavaksi läpi tarkemmin itse menetelmää ja sen vaiheita.

6.2.1 Vapaa kerronta

Vapaa kerronta on kognitiivisen kuulustelumenetelmän ensimmäinen varsinainen vaihe. Jotta vapaa kerronta syntyisi luontevasti, on ennen kuulustelua hyvän vuorovaikutussuhteen luominen kuulustelijan ja todistajan välillä tärkeää. Mitä rennommaksi ja mukavammaksi todistaja saadaan tuntemaan olonsa, sitä helpompi tämän on muistella tapahtumaa. Vapaassa kerronnassa todistaja kertoo ensin omin sanoin omassa tahdissaan, mitä muistaa käsillä olevasta asiasta. Tässä vaiheessa kuulustelija keskittyy aktiiviseen kuuntelemiseen eikä keskeytä tai häiritse todistajaa kysymyksillä, ellei tämä ole aivan välttämätöntä jonkin seikan tarkentamiseksi. (Haapasalo ym. 2000, 132; Ellonen ym. 1996, 106.)

Vapaa kerronta tarjoaa myös kuulustelijalle keinoja kuulustelun eteenpäin viemiseksi. Kun todistaja ensin kertoo omin sanoin tapahtumasta, kuulustelija voi tänä aikana kuunnella ja tutustua siihen, millä tavalla todistaja itseään ilmaisee ja tarkkailla esimerkiksi sitä, millä tarkkuudella todistaja asioista puhuu ja kuuluuko taustalla mahdollisia asenteita tai mielipiteitä. Samoin kuulustelija näkee, mitkä asiat todistaja nostaa esiin helposti ja mitkä mahdollisesti pyritään ohittamaan. (Ellonen ym. 1996, 108.)

Vapaa kerronta olisikin hyvä käynnistää kuulustelijan toimesta esittämällä ohje, jonka pyrkimyksenä on saada todistaja muistamaan tapahtumasta kaikki mahdollinen. Ohjeen olisi hyvä sisältää myös kehoitus kertoa kaikki sellaisetkin seikat, joita todistaja ei itse pidä asian kannalta tärkeänä. Tämä voi tehostaa todistajan muistia, sillä jokainen todistaja painaa tapahtumasta mieleensä erilaisia yksityiskohtia ja toisaalta pientenkin yksityiskohtien mieleen palauttaminen voi auttaa uusien tärkeiden asioiden palauttamista mieleen. (Haapasalo ym. 2000, 132.) Painottaessaan kaikkien todistajan havaintojen olevan tärkeitä, voi kuulustelija näin myös motivoida todistajaa muistelemaan ja kertomaan tapahtumasta. Kun todistaja kokee asiansa olevan tärkeä voi tällä olla motivaation kautta positiivinen vaikutus siinä, miten todistaja esimerkiksi muistaa yksityiskohtia. Muistia voi niin ikään tehostaa se, että kuulustelija kehottaa todistajaa muistelemaan asioita niiden alkuperäisessä kontekstissa.

Toisinaan vapaa kerronta voi olla lyhyt ja tällöin tarkentavilla kysymyksillä on merkittävä vaikutus kertomuksen laajentamisessa. Mikäli todistaja ei kykene kuvailemaan joitakin tapahtumia, oli se sitten vapaan kerronnan aikana tai kysymyksiin vastaamisena, kuulustelijan kannattaa tarttua siihen ja pohtia syitä. (Ellonen ym. 1996, 108.) Todistajalla voi esimerkiksi olla taustalla epävarmuutta, kun tapahtumaa ei muisteta tarkasti. Koska ilmaisuvollisuuden liittyen on säädetty perättömästä lausumasta ei todistaja tästä johtuen välttämättä mielellään ilmaise havaintojaan tai halua tuoda niitä esiin kuulustelukertomukseen. Tämä huomioiden kuulustelijan tulee olla tarkkana siinä, että kirjaa kaikki seikat kuulustelukertomukseen todistajan kertoman mukaisesti ja samalla varmuusastella, kun todistaja asian ilmaisee.

6.2.2 Tarkentavat kysymykset

Tarkentavien kysymysten esittäminen on usein kuulustelussa välttämätöntä, jotta kaikki tutkittavana olevan rikoksen tunnusmerkistötekijät tulevat käsitellyksi (Autio & Karjala 2011, 66). Todistajan osalta jokaisessa kuulustelussa on kuitenkin vaarana väärän kertomuksen syntyminen johdattelevien kysymysten vuoksi (Haapasalo ym. 2000, 123). Kuulustelussa juuri kysymykset tulevat esiin kuulustelukertomuksen sisällössä ja niiden kautta näkyy, kenen kertomuksesta on todella kysymys ja kuinka luotettavana sitä voidaan pitää. Mitä avoimempia kysymyksiä kuulustelija esittää, sitä avoimemmin todistaja tapahtumista kertoo omien kokemustensa perusteella eivätkä poliisin omat näkemykset tuolloin vaikuta vastausten sisältöön. Kuulustelussa on kuitenkin tärkeää, että kuulustelukertomus vastaa sitä, mitä ja millä tavalla todistaja on asioista ilmaissut. (Ellonen ym. 1996, 43.)

Avointen kysymysten luotettavuutta puoltaa myös se, että kun todistaja kertoo vapaasti, hän yleensä kertoo sen, minkä todella muistaa. On toki tilanteita, joissa tarvitaan myös suljettuja kysymyksiä. Todistajankuulustelun kannalta nämä voivat olla haasteellisia, sillä niillä ohjataan todistajaa kertomaan tietyistä seikoista, joista halutaan tietää. Tarkat ja suljetut kysymykset ovat todistajankuulustelun kannalta haastavia myös siitä näkökulmasta, että kun todistajalta tulisi saada tapahtumista mahdollisimman kattava kuva voivat kysymykset sen sijaan saada todistajan kertomaan tapahtumista hyvinkin suppeasti, jos todistaja keskittyy liiaksi vastaamaan vain esitettyyn kysymykseen kokonaisvaltaisen muistelemisen sijasta.

(Ellonen ym. 1996, 43-44.) Tällöin jotain olennaista saattaa jäädä tunnusmerkistön tai rikosoikeudellisen arvion kannalta kertomatta.

Suljetuilla kysymyksillä poliisi paljastaa myös helposti omia tietojaan tapahtumasta ja tämäkin voi näkyä johdatteluna. Johdattelevalla kysymyksellä tarkoitetaan muodoltaan sellaista kysymystä, että se johtaa ennalta arvattavaan ja määrätyn laiseen vastaukseen ja sisältää oletuksia, joita todistaja ei kysymyksen esittämistavasta johtuen kykene erottamaan (Airaksinen 2014, 45). Mitä voimakkaammin oletus kysymyksestä käy ilmi, sitä vaikeampi todistajan on vastata oletuksen vastaisesti. (Ellonen ym. 1996, 44.) Johdattelu voi toimia erittäin harhaanjohtavana, kun todistajaa kuulustellaan pitkän ajan kuluttua tapahtumien kulusta, jolloin kaikkia tapahtumia ei enää muisteta yksityiskohtaisesti. Tämän vuoksi johdatteleminen on kuulustelutilanteessa lähtökohtaisesti kiellettyä (Airaksinen 2014, 45).

Todistajalle ei myöskään tule tarjota kysymysten ohessa tapahtumista tiedossa olevia yksityiskohtia, sillä tällöin ei voida luotettavasti arvioida sitä, muistaako todistaja todella kyseisen yksityiskohdan vai onko paljastuksen avulla vain johdateltu todistajan muistia. Lisäksi on varottava, ettei todistajalle viestitetä minkälaisia vastauksia tältä odotetaan, jotta halu miellyttää kuulustelijaa ei värittäisi todellisia muistikuvia. (Ellonen ym. 1996, 35.) Kuulustelijan tulee olla äärimmäisen tarkkana kysymyksistään, sillä väärin esitetyt kysymykset voivat johdatella todistajaa miettimään, mikä asiassa on tärkeää ja mitä hänen pitäisi siitä kertoa. Tällaisia päätelmiä todistaja voi tehdä myös kuulustelijan sanattomasta viestinnästä tai auktoriteetista. Lisäksi saman asian kysyminen useaan kertaan voi saada todistajan muuttamaan kertomustaan, mikäli todistaja pyrkii vastauksellaan tyydyttämään kuulustelijaa. Vastaavien ongelmien huomaaminen ja niiden mukaan toimiminen vaatii kuulustelijalta paljon, mutta se on toisaalta äärimmäisen tärkeää, sillä kuulustelukertomuksen tulisi kuitenkin aina perustua todistajan havaintoihin ja muistiin ja olla niiden mukainen. (Ellonen ym. 1996, 100.)

Johdattelevuus voi esiintyä kysymyksen ohessa esimerkiksi kuulustelijan kysyessä jotakin tapahtumien kulusta. Avoin kysymys: ”*Minkälaiset olivat henkilön tuntomerkit?*” ei vielä itsessään johdattele kuulusteltavaa vastaamaan tietyllä tavalla vaan kysymystä vastaan todistaja joutuu todella muistelemaan henkilön tuntomerkkejä. Sen sijaan samasta asiasta esitetty kysymys: ”*Oliko henkilöllä tummat vaatteet?*” voi jo johdatella todistajaa vastaamaan, että vaatteet olivat tummat, vaikka tämä ei todellisuudessa muistaisi niiden

ulkonäköä. Tämän tyylisten kysymysten esittämistä kuulustelijan tulisi siis välttää ja niitä välttämällä todistajan kuulustelukertomuksen luotettavuutta pystytään jo osaltaan vahvistamaan, kun siihen ei ainakaan tuoda omalla toiminnalla ylimääräistä lisää.

6.2.3 Kirjatun kuulustelukertomuksen tarkistaminen ja loppukeskustelu

Varsinaisen kuulustelun lopussa kirjattu kuulustelukertomus tarkistetaan vielä kertauksen kautta ja annetaan todistajalle mahdollisuus korjata sitä. Yleistä on, että kuulustelija ensin lukee ääneen kirjaamaansa kertomusta ja pyytää todistajaa keskeyttämään, mikäli kuulustelussa on kirjattu jokin seikka muutoin, kuin todistaja on asian halunnut ilmaista. Kuulustelukertomus tulee antaa myös todistajalle luettavaksi. (Ellonen ym. 1996, 116.) Kun kuulustelu on tarkastettu ja allekirjoitettu sitä ei saa enää muuttaa. Todistajan tulee allekirjoittaa kuulustelukertomuksen kaikki sivut. (Autio & Karjala 2011, 66.) Tämä tehdään paikan päällä kuulustelun lopussa ja lopuksi myös kuulustelija allekirjoittaa nimensä kuulustelun loppuun. Tällainen menettely lisää osaltaan kuulustelukertomuksen luotettavuutta, kun todistaja näkee omin silmin mitä kertomukseen on kirjattu millekin sivulle ja pystyy tarkistamaan sen oikeellisuuden. Kuulustelun allekirjoitus sinetöi sen, että muutoksia ei tämän jälkeen kertomukseen tehdä.

Kuulustelupöytäkirjan allekirjoittamisen jälkeen on hyvä käydä vielä loppukeskustelu, jonka kautta kuulustelija kertoo todistajalle tutkinnan etenemisestä ja prosessuaalisesta jatkomenettelystä. Usein todistaja kelailee mielessään kuulustelussa käytyä keskustelua vielä pitkään jälkikäteen ja tämän vuoksi itse kuulusteluvaiheessa tulisi korostaa, ettei kiirettä ole. Lisäksi on tärkeä ilmoittaa todistajalle yhteystiedot mihin voi ottaa yhteyttä, mikäli tapahtumasta tulee jotain uutta mieleen. (Ellonen ym. 1996, 116.)

Koska todistaja ei ole tapauksessa asianosainen voi poliisilaitokselle kuulusteluun saapuminen aiheuttaa myös ylimääräistä taakkaa. Todistaminen harvemmin on mieluisa tapahtuma. Se on lakiin säädetty velvollisuus ja tämän vuoksi todistajaa kohtaan tulee olla kohtelias ja hyvä tapa osoittaa tämä on kuulustelun lopussa kiittää tätä yhteistyöstä ja avusta tapauksen selvittämisen kannalta. Tällainen lopetus usein vahvistaa myös todistajalle tapauksesta ja poliisista syntyviä positiivisia kokemuksia. (Ellonen ym. 1996, 116-117.)

6.3 Kehitysehdotuksia todistajankuulustelun organisointiin tulevaisuudessa

Jokainen todistajankuulustelu on kuulustelijalle haaste, sillä muisti ja siihen liittyvät moninaisuudet voivat peilautua suoraan poliisin kuulustelutaitoihin. Todistajalta tulisi saada asian ratkaisemiseksi mahdollisimman yksityiskohtaista ja luotettavaa tietoa tapahtumien kulusta, jotta tapauksen ratkaisuvaiheessa oikeudenkäynnissä ei tapahtuisi oikeusmurhia. Tällaisissa tapauksissa kuulustelijalta vaaditaan hyvää pelisilmää siinä, minkälaisessa tilanteessa todistajankuulustelu on kannattavaa toteuttaa.

Ensimmäinen ja tärkein seikka todistajankuulustelun luotettavuuden kannalta olisi kuulustella todistaja mahdollisimman pian tapahtuman jälkeen. Tällöin todistaja pystyy ensimmäistä kertaa palauttamaan mieleensä tapahtumien kulkua ja kertomaan ne poliisille. Mitä lyhyempi aika tapahtumista on kulunut, sitä tuorempi muistijälki todistajalla tapahtumista on ja mieleen palauttaminen sitä kautta helpompaa. Myös ulkopuolelta tulleiden vaikutteiden mahdollisuus muistiin on tällöin pienempi. (Ellonen ym. 1996, 102.) Muistin toiminnalle on ominaista asioiden vääristyminen ja unohtuminen ajan myötä ja mitä pidempi aika tapahtumista kuluu, sitä enemmän todistaja täyttää muistiaukkoja omilla tulkinnoillaan. Rikoksen tutkinnan kannalta olisi tärkeää, että todistaja kykenisi palauttamaan mieleen mahdollisimman paljon täsmällisesti ja luotettavasti asiaan liittyviä yksityiskohtia. (Autio & Karjala 2011, 61.)

Esitutkinnan viivytyksettömällä suorittamisella on siis merkitystä todistajan muistikykyyn (Autio & Karjala 2011, 60). Esitutkinta tulee myös lain mukaan toimittaa ilman aiheetonta viivytystä (ETL 3:11). Haasteensa esitutkinnan aloittamiselle ja sen viivytyksettömälle suorittamiselle tuo tänä päivänä se, että tutkittavia rikoksia tuntuu olevan tutkijaansa enemmän. Tämä johtaa siihen, että tutkijoiden täytyy toisinaan priorisoida ankarallakin kädellä sitä, minkälaiset jutut tutkitaan ensin. Muut joutuvat luonnollisesti odotuslistalle.

Joskus esitutkinnan aloittamiseen voi kulua kuukausia tai jopa vuosia rikoksen tapahtumahetkestä. Erityisesti tällaisissa tapauksissa kuulustelijan olisi tärkeä ymmärtää, että todistajalla ei ole enää tosiasiallista mahdollisuutta muistaa tapahtumia kaikkia yksityiskohtia myöden, sillä vaikka todistaja vielä muistaisikin tapahtumista, ovat yksityiskohdat todennäköisesti ehtineet muuttua matkan varrella tapahtuman jälkeen

erinäisten tekijöiden seurauksena. Näin ollen kertomuksesta ei välttämättä ole kovinkaan paljon jäljellä todistajan alkuperäisistä havainnoista.

Erityisesti sellaisten tapausten kohdalla, jossa on olemassa todistaja jolta olisi saatavilla tärkeää ja tarkkaa selvitystä asiasta, olisi tämä hyvä kuulustella mahdollisimman pian, mielellään heti tapahtuman jälkeen. Todistajankuulustelu kannattaisikin priorisoida jutun kannalta ensimmäisiksi tehtäviksi toimenpiteiksi, sillä todistajankuulustelun huolellisella suorittamisella on paitsi merkitystä näytöllisestä näkökulmasta voi siitä myös olla etua myöhempiä asianosaisten kuulusteluja ajatellen.

Koska muisti on sitä alttiimpi vääristymisille mitä pidempi aika tapahtumista kuluu, on kuulustelijan myös tutkintaa aloittaessaan hyvä mieltää se, että mikäli puhutaan kuukausien tai vuosien mittaisesta aikavälistä tapahtumiin verrattuna, todistajalta ei todennäköisesti ole saatavissa enää tarkkaa selvitystä tapahtumien kulusta. Tällaisessa tilanteessa tapauksen asianosaisten ja heidän oikeuksiensakin kannalta tulee mietittäväksi, onko todistajaa enää järkevä kuulustella. Mikäli on olemassa suuri riski, että todistaja kertoo tapahtumista virheellisen kertomuksen ja virheellisyys mahdollisesti vaikuttaa oikeudessa asian ratkaisuun, voi joskus olla järkevää jättää todistaja kokonaan kuulematta. Erityisesti tätä on syytä miettiä, mikäli todistajalta ei ole saatavissa oleellisesti merkittävää selvitystä tapahtumista. Tai mikäli todistaja päätetään tästä huolimatta kuulustella, on muistin toiminnan taustalla vaikuttavat tekijät hyvä pitää mielessä esitutkintaa suoritettaessa.

7 POHDINTA

Opinnäytetyön tekeminen on ollut monivaiheinen prosessi. Se lähti liikkeelle aiheen valinnan ideoinnista ja eteni siitä toteutukseen, kun aloin kerätä aiheen tueksi aineistoa, työstää ajatustyötä eteenpäin ja kirjoittaa ajatuksia paperille prosessikirjoittamisen muodossa. Prosessin tästä kokonaisuudesta on tehnyt se, että työtä on täytynyt muokata kerta toisensa jälkeen, mutta ennen kaikkea se on näkynyt juuri taustalla alati pyörivän ajatustyön muodossa, joka on puolestaan mahdollistanut oppimisen matkan jokaisessa vaiheessa. Itselleni tämä opinnäyteprosessi on ollut merkittävä, sillä kyseessä on ensimmäinen opinnäytetyöni. Merkittävänä siitä on tehnyt myös se, että työ on kehittänyt paljon omaa ajattelua ja oli palkitsevaa huomata, kuinka ymmärrys omasta aiheestani parantui joka kerta, kun otin kirjan käteen tai istuin koneen ääreen kirjoittamaan.

Kirjallisuuskatsaus tutkimusmenetelmänä tuntui itselle luontevalta toteutustavalta paitsi siksi, että se palveli parhaiten työni toteutusta aiheen ja tutkimusongelman kannalta, myös koska lukeminen on itselleni mieleinen tiedonkeruumenetelmä. Haastavuutta kirjallisuuskatsaus tarjoaa menetelmänä siinä, että kaikki aineisto perustuu jo aiemmin tehtyyn tutkimukseen eikä uutta tutkimusta luoda itse minkään konkreettisen toiminnan kautta, vaan uuden tutkimuksen luominen tapahtuu aiheesta olevaa teoriapohjaa keräämällä ja hyödyntämällä. Omassa työssäni kiteytin uuden tutkimuksen kaiken keräämäni tiedon pohjalta yhteenvetoon, joka vastasi samalla työn tutkimusongelmaan.

Itselleni tutkimuksen työläin vaihe oli tiedonkäsittely- ja ajatusprosessi. Totesin jo tiedonkeruuvaiheessa valinneeni haastavan aiheen, jonka suhteen oli mietittävä tutkimusmenetelmän soveltuvuutta. Kirjoittamisvaiheessa haastavuus näkyi siinä, että jouduin rajaamaan aihetta ankaralla kädellä, jotta työ pysyisi AMK-tasoiselle opinnäytetyölle asetetuissa rajoissa. Ajatustyö näkyy uudelleen näin työn loppuvaiheessa, kun kaikesta matkan aikana prosessoidusta tiedosta kootaan vielä yhteenveto, jossa käydään läpi koko prosessi ja mihin johtopäätöksiin sen aikana on tultu. Koska tutkimuksen toteutuksen periaatteisiin lukeutuu yhteenvetoon lisäksi myös eettisyysperiaatteiden huomioiminen, käydään vielä viimeisenä läpi mihin johtopäätökseen olen päätenyt siinä, kuinka muistin toiminta vaikuttaa todistajanlausunnon luotettavuuteen ja kuinka olen huomioinut eettisyysperiaatteet ja luotettavuuskysymykset työn toteutuksen taustalla.

Yhteenveto ja johtopäätökset.

Muisti on moniulotteinen toiminto, jota on tutkittu psykologiatieteen avulla pitkään ja tutkimuksia päivitetään yhä. Muistiin vaikuttaa joukko lukuisia sisäisiä ja ulkoisia tekijöitä ja niiden vuoksi sen luotettavuus ei ole aukotonta. Muistiin liittyvät niin sanotut perusehdot, eli se miten muistijälki muodostuu, kuinka aika näkyy muistin toiminnassa ja millä tavalla asiat katoavat muistista unohtamisen myötä. Ne kaikki vaikuttavat muistin toimintaan.

Muistiin vaikuttaa myös joukko ulkoisia tekijöitä, jotka linkittyvät pitkälti havaitsemiseen liittyviin subjektiivisiin ominaisuuksiin, kuten odotuksiin ja tunnetiloihin sekä ulkopuolelta tuleviin vaikuttimiin, kuten olosuhteisiin. Muisti ei siis muodosta tapahtumista täydellisiä kopioita, vaan mukauttaa muistikuvat pohjautuen juuri tehtyihin havaintoihin, etukäteisiin ajatuksiin ja tunteisiin tai ennakkoluuloihin. Tämän lisäksi mainitut olosuhteet, kuten tapahtuman fysikaaliset ominaisuudet, vaikuttavat muistikuviin. Muistin luotettavuuden kannalta onkin merkittävä ero esimerkiksi sillä, onko tapahtumista aikaa tehdä havaintoja useita minuutteja vai onko tapahtuma ohi muutamassa sekunnissa. Kun aikaa havaintojen tekemiseen on enemmän, tapahtuman yksityiskohdista luonnollisesti paremmin aikaa tehdä huomiota ja tallettaa ne mieleen.

Aika vaikuttaa muistiin myös siten, että kun tapahtumista kuluu pitkä aika esitutkintaan, ovat ulkoiset tekijät voineet tuoda lisänsä muistijälkeen. Mitä pidempi aika tapahtumista kuluu, sitä enemmän muistijälki heikkenee ja on alttiimpi ulkopuolelta tuleville vaikuttimille. Esimerkiksi tapahtuman jälkeen käydyt keskustelut tai asioiden kelaaminen omassa mielessä voivat muuttaa muistikuvia. Kaikki nämä mainitut muistiin vaikuttavat sisäiset ja ulkoiset tekijät ovat merkittävässä roolissa todistajanlausunnon luotettavuuden arvioinnissa.

Todistajaa kuullaan esitutkinnassa rikoksen selvittämisen kannalta oleellisten tosiasioiden ja tunnusmerkistötekijöiden selvittämiseksi ja lainsäädäntöön pohjautuen todistajan tulee kertoa tapahtumista kaikki tietonsa totuudenmukaisesti ja mahdollisimman yksityiskohtaisesti. Koska todistajan muistiin vaikuttavat enemmän tai vähemmän edellä mainitut seikat, ei todistaja aina kerro tapahtumista totuudenmukaisesti. Koska muistikuvien muutokset voivat tapahtua sekä havaitsemisen yhteydessä, että vasta tapahtuman jälkeen, todistajan voi olla mahdoton erottaa, ovatko muistikuvat peräisin todellisista tapahtumista vai syntyneet ja muovautuneet ulkopuolelta tulleiden vaikuttimien kautta. Tämä johtuu siitä,

että muisti tallentaa heikosti tiedon lähteen alkuperän ja siksi todistaja kertoo kuulustelussa myös virheellisistä muistikuvista herkästi ominaan.

Näihin seikkoihin vedoten olen kaiken tutkimani pohjalta tullut siihen lopputulokseen, että muistilla todella on merkittävä osansa todistajanlausunnon luotettavuudessa. Vaikka todistaja totuusvelvollisuuteen nojaten pyrkii kertomaan asiasta tapahtumakulun mukaisesti, ei se automaattisesti takaa kertomuksen luotettavuutta. Poliisi voi kuitenkin kuulustelijana omalla toiminnallaan tukea muistin luotettavuutta, sillä juuri kuulustelussa todistajan muistisuoritus korostuu, kun tapahtumien kulkua pyritään palauttamaan mieleen. Lähtökohtaisesti edellä käytyjen seikkojen perusteella voidaan todeta, että mitä pikemmin esitutkinta ja todistajan kuuleminen suoritetaan, sitä luotettavampaa tietoa todistajalta on saatavissa.

Itse kuulustelussa lausunnon luotettavuuden kannalta paras vaihtoehto on suosia vapaata kerrontaa, jossa kuulustelija antaa ensin todistajan kertoa itse omin sanoin tapahtumien kulusta. Tällöin todistaja todennäköisesti kertoo sen, mitä tapahtumista todella muistaa. Kuulustelijan rohkaistessa todistajaa kertomaan kaikki tällä oleva tiedot, parannetaan samalla todistajan muistisuoritusta. Vapaan kerronnan lisäksi tarkentavilla kysymyksillä on mahdollista tehostaa tapahtumien yksityiskohtien muistelua. Tässä kohtaa johdattelun mahdollisuus kuitenkin nousee esiin ja poliisin kuulustelutaidot ja ymmärrys muistin toiminnan perusluonteesta korostuvat. Avointen kysymysten suosiminen suljettujen sijaan on parempi vaihtoehto, sillä tällöin todistajaa ei johdatella kertomaan vain jostakin tietystä seikasta, vaan todistaja joutuu todella muistelemaan tapahtumaa ja sieltä tekemiään havaintoja vastatakseen kysymykseen. Myös kuulustelukertomuksen kirjaaminen mahdollisimman tarkasti todistajan kertoman perusteella näkyy kertomuksen luotettavuudessa, sillä esimerkiksi varmuusaste, jolla todistaja tapahtumista kertoo, viestittää asiaa ratkaisevalle taholle, kuinka kriittisesti kertomukseen tulee suhtautua. Juuri tätä punnitaan oikeudenkäynnissä ja sillä voi olla merkitystä lopputuloksen kannalta.

Tulevaisuudessa todistajankuulustelua olisi hyvä pyrkiä organisoimaan ja järjestämään mahdollisimman pian rikoksen jälkeen. Tämä voi osaltaan parantaa lausunnon luotettavuutta, koska muisti ei vielä ole ehtinyt altistua vaikutuksille yhtä paljon, kuin pidemmän ajan kuluessa. Muisti ei kuitenkaan tällöinkään ole ehdoton tai aukoton ja sen vuoksi ymmärtämällä muistiin liittyvän monimutkaisuuden poliisin tulee kohdistaa

todistajanlausuntoon kriittistä suhtautumista ja kuunnella tarkasti kertomuksessa mahdollisesti esiintyviä virhelähteitä. Tosiasia on kuitenkin se, että kertomuksen luotettavuutta ei takaa todistajan velvollisuus tai halu puhua totta. Luotettavuus on riippuvainen muistista eikä muisti valitettavasti kykene täydelliseen rehellisyyteen.

On kuitenkin todettava, että siihen, voiko todistajan muistiin luottaa vai ei, on haastavaa antaa yksiselitteistä vastausta. Tässä työssä käsittelemäni tulokset eivät anna muistin luotettavuuden kannalta aukottomia vastauksia, sillä ne näkyvät monien tekijöiden kautta. Ne eivät näy samanlaisena jokaisen todistajan kohdalla ja siksi ei voida vetää tarkkaa rajaa siinä, pätevätkö muistin lainalaisuudet tai muualta tulevat virhelähteet kaikkien kohdalla samalla tavalla. Tämän vuoksi joissakin tapauksissa todistajan muistiin on paljonkin luottamista, joissakin tapauksissa tilanne taas voi olla päinvastainen. Koska tämä työ on AMK-tasoinen opinnäytetyö, jouduin rajaamaan aihetta ja siten myös käyttämäni lähdemateriaalia. Tämän vuoksi en ole pystynyt tutustumaan kaikkiin aiheesta tehtyihin tutkimuksiin vaan olen keskittynyt niihin tutkimuksiin, jotka ovat oman aihealueeni kannalta olennaisimpia ja joiden tutkimustuloksia olen pystynyt luotettavasti hyödyntämään tutkimusongelmani kannalta. Toisaalta myöskään aiemmat tutkimukset eivät ole toistaiseksi pystyneet vastaamaan todistajan muistin luotettavuuteen liittyvään kysymykseen yksiselitteisesti. Tämä lieneekin tulevaisuudessa vielä esiin nouseva tutkimuskohde.

Tutkimuksen eettisyys ja luotettavuus.

Hyvän ja onnistuneen tutkimuksen piirteisiin lukeutuu sen lähdekriittisyys ja eettisyys. Lähdekritiikki tarkoittaa kriittistä suhtautumista lähteen luotettavuuden ja relevanssin arvioimisen suhteen. Eettisyys tarkoittaa tästä näkökulmasta sitä, että tutkimuksessa tulee olla asianmukaiset lähdeviittaukset. Epäeettistä on esimerkiksi toisten tekemien tekstien jäljentäminen eli plagiointi, lähteiden sepittäminen tai lähteen sisällön vääristeleminen. (Haikansalo & Korander 2017, 8.) Koko opinnäytetyöni aineisto pohjautuu aiemmin aiheesta olevaan tutkimustietoon sekä -kirjallisuuteen ja uutta tutkimusta olen tehnyt aineiston pohjalta luoden yhteenvedon, joka samalla vastaa tutkimusongelmaani. Näin ollen lähdekriittisyys näkyy työssäni myös sen luotettavuuden arvioinnissa.

Työni luotettavuuden kannalta arvioitavaksi tulee aika. Osa käyttämistäni lähdemateriaaleista on julkaistu 1900-luvun lopussa tai 2000-luvun alussa. Tiede ja erilaiset

tutkimusmenetelmät kehittyvät jatkuvasti ja tästä näkökulmasta käyttämäni aineisto on osittain vanhahkoa. Toisaalta huomioon tulee ottaa muistin (joka merkittävästi työni keskiössä on) näkökulmasta se, että siitä saakka, kun muistia on alettu tutkia, on muistijärjestelmän todettu pysyneen lähes muuttumattomana. Toisin sanoen ihmisen lajityypilliset tietoa käsittelevät järjestelmät ovat yhä edelleen samanlaiset, kuin tuhansia vuosia sitten. Se mihin tulee kuitenkin kiinnittää huomiota, ovat tutkimustulokset ja niistä tehtävät tulokset. (Kalakoski 2014, 17.)

Tarkasteltaessa luotettavuutta tutkimustulosten näkökulmasta, tiedon ajankohtaisuuden ja paikkaansapitävyyden puolesta puhuu kuitenkin se, että olen käyttänyt lähteitä myös muutaman viime vuoden ajalta ja niissä esiintyneet tutkimustulokset eivät merkittävästi eroa esimerkiksi 2000-luvun alun tutkimustuloksista. Ottaen kuitenkin huomioon tiedon kehittymisen, olen lähtökohtaisesti pyrkinyt käyttämään jokaisessa luvussa käsiteltyihin asioihin useampia lähteitä monipuolisesti ja lisäämään joukkoon myös tuoreempia tutkimustuloksia. Useissa käyttämässäni lähteissä samasta aiheesta tehdyt tutkimukset antoivat keskenään verrattaessa hyvinkin samankaltaisia tuloksia. Tästä on tehtävissä se johtopäätös, että esimerkiksi päätelmät muistin ja todistajanlausunnon luotettavuuden suhteen pitävät edelleen ainakin suurissa määrin paikkansa.

Myös poliisin näkökulmaa ja kuulustelutaktisia keinoja käsittelevässä luvussa käyttämäni vanhahkojen lähteiden luotettavuus on perusteltavissa. Viime vuonna suorittamani työharjoitteluni aikana tein havainnon, että 1900-luvun lopussa kehitetyt kuulustelumenetelmät pätevät yhä tänä päivänä. Esimerkiksi kognitiivinen kuulustelumenetelmä on edelleen esillä ja uskoisin, että sen merkitys tulee korostumaan tulevaisuudessa vielä enemmän, kun todistajanlausuntoon ymmärretään suhtautua kriittisemmin. Myös vuorovaikutukseen ja kuulustelun viestinnälliseen luonteeseen vaikuttavat tekijät näkyvät verrattain samanlaisina tämän päivän poliisityössä, kuin käyttämässäni aineistossa.

Työni eettisyyttä puolestaan puoltaa se, että olen kiinnittänyt huomiota lähteiden käyttöön ja oikeaoppiseen lähdeviittaukseen. Olen merkannut tarkasti tekstiin, mistä olen minkäkin lähteen ottanut ja siten viittausten avulla havainnollistanut sitä, mikä osuus tekstistä on viitattu aiempaan tutkimukseen, mikä on omaa pohdintaani ja johtopäätösten tiivistämistä. Olen pitänyt tätä tärkeänä osana työni luotettavuuden kannalta erityisesti, koska en ole

luonut itse uutta tutkimustietoa käytännön kautta, vaan kaikki työ on tehty muiden tekemien tutkimusten avulla. Näin haluan osoittaa kunnioitusta myös aiempien tutkimusten tekijöitä kohtaan.

Jatkotutkimusehdotukset.

Kuten mainittua, valitsemani aihe on itsessään laaja ja se mahdollistaa useita jatkotutkimusmahdollisuuksia ja aiheeseen tarkempaa syventymistä. Erityisesti esitutkinnan näkökulmasta tutkimuksia on tehty tällä aiheajauksella vielä suhteellisen vähän, ainakaan opinnäytetöiden tai muiden päättötöiden muodossa. Todistajanlausunnolle on kuitenkin asetettu tietyt rajoitukset ja ne eivät ole tämänhetkisen tiedon valossa muuttumassa radikaalisti lähitulevaisuudessa. Samoin lausunnolle annettava merkitys pysyy uskoakseni painokkaana, vaikka nykyään todistajan muistiin liittyvä ongelmallisuus osataankin oikeudenkäynnissä huomioida aiempaa paremmin.

Todistajia tullaan kuitenkin kuulemaan jatkossakin ja tämän vuoksi olisi mielenkiintoista, jos joku tarkastelisi aihetta esimerkiksi lapsitodistajan tai muutoin vajaavaltaisen todistajan näkökulmasta, jotka jouduin itse rajaamaan omasta työstäni ulkopuolelle. Jos jo aikuisella ihmisellä muistin tiedonkäsittelykykyyn vaikuttaa lukuisia sen luotettavuutta heikentäviä tekijöitä, olisi mielenkiintoista tutkia sitä, millä tavalla ne näkyvät lapsen kohdalla, jonka kognitiivinen kehitys on vielä kesken.

Toisaalta mielenkiintoinen jatkotutkimuksen kohde voisi olla tutkia todistajankuulusteluun liittyviä luotettavuuskysymyksiä puhelimen tai muun tiedonsiirtovälineen kautta suoritettavalla kuulustelulla. Oman työharjoitteluni aikana tein sen havainnon, että todistajia kuulustellaan nykyisin paljon myös puhelimitse ja se taas asettaa kuulustelulle omat ehtonsa. Tällöin lähtökohdat lausunnon luotettavuuden tarkastelulle ovat aivan erilaiset ja koska niiden käyttö mahdollisesti tulee lisääntymään tulevaisuudessa, olisi näin ollen niillekin hyvä antaa huomiota.

LÄHTEET

- Ainsworth, Peter B. 1998: *Psychology, Law and Eyewitness Testimony*. England, Wiley.
- Airaksinen, Henna 2014: *Todistajanlausunnon luotettavuuden arviointi tuomioistuimessa*. Helsingin yliopisto. Oikeustieteellinen tiedekunta. Pro gradu -työ.
- Ala-Korttesmaa, Sanna 2016: *Oikeussaliviestinnän näkökulma – kuunteleminen osana poliisin ammattitaitoa. Kognitiivisen haastattelumenetelmän kehittämispäivät/Itä-Suomen yliopisto 2.6.2016*. Tampereen teknillinen yliopisto. Luentomateriaali.
- Arstila, Valtteri 2014: *Vaikuttaako muisti havaintoihin?* Teoksessa Hakkarainen, Jani & Hartimo, Mirja & Virta, Jaana (Toim.) 2014: *Muisti*, Acta Philosophica Tamperensia vol. 6. Tampere, Tampere University press., 191-199.
- Luettavissa:
<https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/100281/978-951-44-9372-0.pdf?sequence>
 Luettu 22.2.2018.
- Autio, Tiina-Liisa & Karjala, Anna 2011: *Todistajanpsykologinen näkökulma henkilötodisteluun rikosprosessissa*. Teoksessa Lahti, Raimo & Siro, Jukka (Toim.) 2011: *Helsingin hovioikeuden julkaisuja, Asiantuntemustieto ja asiantuntijat oikeudessa*. Helsingin hovioikeus, Helsinki. Hakapaino Oy., 57-100. Luettavissa:
https://oikeus.fi/hovioikeudet/helsinginhovioikeus/material/attachments/oikeus_hovioikeudet_helsinginhovioikeus/julkaisut/painetutjulkaisut/asiantuntemustietojaasiantuntijatoikeudessa2011/GejpUXLxv/06_Todistajapsykologinen_nakokulma..._Tiina-Liisa_Autio_ja_Anna_Karjala.pdf Luettu 8.4.2018.
- Ellonen, Erkki & Karstinen, Elina & Nykänen, Veli-Eino 1996: *Kuulustelutaktiikka. Poliisin oppikirjasarja 1/96*. Helsinki: Sisäasiainministeriö, poliisiosasto.
- Ellonen, Erkki & Nurmi, Lasse & Raivola, Petri & Välihalo, Tarmo & Välihalo, Unto 1997: *Poliisityön psykologiaa. Poliisin oppikirjasarja 1/97*. Helsinki: Sisäasiainministeriö, poliisiosasto.
- Haapasalo, Jaana & Kiesiläinen, Kari & Niemi-Kiesiläinen, Johanna 2000: *Todistajanpsykologia ja todistajankuulustelu*. Helsinki, Talentum.
- Haikansalo, Anu & Korander, Timo 2017: *Opinnäytetyöohje: Opinnäytetyön prosessi, toteutus ja arviointi poliisi (AMK) tutkinnossa*. Poliisiammattikorkeakoulu. AMK-opinnäytetyö.
- Helsingin yliopiston kielikeskuksen äidinkielen viestintäopetuksen palveluyksikön kielijelppi: *Vuorovaikutus – puhumista ja kuuntelemista*. Luettavissa:
<http://kielijelppi.virtamieli.fi/puheviestinta/vuorovaikutus-puhumista-ja-kuuntelemista>
 Luettu 9.4.2018
- Kalakoski, Virpi 2007: *Muistikirja*. Helsinki, Edita Publishing Oy.
- Kalakoski, Virpi 2014: *Miksi muisti pettää? Muistin rajoitukset kognitiivisen psykologian näkökulmasta*. Teoksessa Hakkarainen, Jani & Hartimo, Mirja & Virta, Jaana (Toim.) 2004:

Muisti, Acta Philosophica Tampereusia vol. 6. Tampere, Tampere University press. Luettavissa: <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/100281/978-951-44-9372-0.pdf?sequence>. Luettu 28.3.2018.

Kangasniemi, Jonna 2017: Nuorten alustava puhuttelu – Poliisin näkemyksiä nuorten puhuttamisesta ja sen haasteista. Poliisiammattikorkeakoulu. AMK-opinnäytetyö.

Laine, Vesa & Vilkkö-Riihelä, Anneli 2012: Mielen maailma 3 – Ihminen ja tieto. 5., uudistettu painos. Helsinki, Sanoma Pro Oy.

Lappalainen, Juha ym. 2007: Prosessioikeus. 2., uudistettu painos. Helsinki, WSOYpro.

Loftus, Elizabeth F. 2003: Make-Believe Memories. University of California, Irvine. American Psychologist.

Nash, Robert A. & Ost, James 2017: False and Distorted Memories: Current issues in memory. New York, Routledge.

Nissilä, Heidi 2017: Syventyneen kuuntelemisen taito: Mitä se on ja miksi se on poliisille hyödyllistä? Poliisiammattikorkeakoulu. AMK-opinnäytetyö.

Pölonen, Pasi 2003: Henkilötodistelu rikosprosessissa. Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.

Rantaeskola, Satu (Toim.) & Halme, Kimmo & Kortessalmi, Leo & Lönnroth, Kalle & Parviainen, Johanna & Saukoniemi, Teemu & Springare, Sanna 2014: Esitutkintalaki – kommentaari. Tampere, Juvenes Print.

Salminen, Ari 2011: Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasan yliopisto. Luettavissa: http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf. Luettu 19.1.2018.

Sandström, Marita 2010: Psykye ja aivotoiminta: Neurofysiologinen näkökulma. 1. painos. Helsinki, WSOYPro Oy.

Schacter, Daniel L. 1996: Muisti: Aivot, mieli ja menneisyys. Ingalsuo, Tommi & Toivonen, Maarit. Helsinki, Terra Cognita Oy.

Schacter, Daniel 2001: Muistin seitsemän syntiä: Miten aivot muistavat ja unohtavat. Pietiläinen, Kimmo. Helsinki, Terra Cognita Oy.

Vredeveltdt, Annelies 2011: The Benefits of Eye-Closure on Eyewitness Memory. University of York, Department of Psychology.